

**ӘЛИХАН БӨКЕЙХАННЫҢ АЛАШОРДАНЫҢ БАТЫС
БӨЛІМІН ҚҰРУДАҒЫ ҚЫЗМЕТІ**

Дәметкен Досмұханқызы Сүлейменова^{1*}

¹тарих ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Мемлекеттік тарих институтының жетекші ғылыми қызметкері, Астана қ. E-mail: suleymenova53@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-2080-8707>

*Автор-корреспондент

Андатпа. Алаш, Алашорда, Алаш көсемдері, әрине өз бағасын алып жатыр. Алаш тарихына байланысты қаншама еңбектер жарық көріп, тарих айналымына енуде. Дегенмен әлі де болса, тереңдетіп зерттеуді қажет ететін тарихи тұстары Алаш тарихының баршылық. Көптеген адамдар Алашорданың Батыс бөлімі туралы, оның басшылары туралы, олардың сол кездегі атқарған қызметтері жөнінде толық мәліметтерді білмей, тек естіген хабарлар арқылы түсініп, кейбіреулері теріс түсініктермен жүргендерде кездеседі. Осы мақала Алашорданың Батыс бөлімінің тарихын, сол кездегі саяси жағдай туралы, Алаш қайраткерлерінің ұтымды, жағдайға сай атқарған қызметтері туралы мол мағлұмат береді деп ойлаймын.

Түйін сөздер: Алаш, Алашорда, Уфа директориясы, Жалпыресейлік Уақытша өкімет, Ойыл уәлаяты, Алашорданың Батыс бөлімі, Мәскеу қаласында Алашорданың Батыс бөлімі қайраткерлерінің жариялаған Баяндау хаты.

**ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АЛИХАНА БУКЕЙХАНОВА ПО
ФОРМИРОВАНИЮ ЗАПАДНОГО ОТДЕЛЕНИЯ АЛАШОРДЫ**

Сүлейменова Даметкен Досмухановна^{1*}

¹к. и. н., ассоциированный профессор, ведущий научный сотрудник Государственного института истории, г. Астана, e-mail: Suleymenova53@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-2080-8707>

*Автор-корреспондент

Аннотация. Алаш, Алашорда и лидеры Алаша, безусловно, заслуживают должного внимания. Много работ, посвященных истории Алаша, опубликовано и входит в историческое обращение. Однако существуют исторические аспекты истории Алаша, требующие углубленного изучения. Многие люди не знают всех подробностей о западной части Алаша, его лидерах и их деятельности в то время, понимая всё лишь по слухам, и у некоторых сложилось негативное

представление. Данная статья предоставит много полезной информации об истории западной части Алаша, о политической ситуации того времени и о деятельности деятелей Алаша, которая была рациональной и соответствовала сложившейся ситуации.

Ключевые слова: Алаш, Алашорда, Уфимская директория, Общероссийская временная власть, Уил уалаяты, Западный отдел Алашорды, Заявление, опубликованное в Москве представителями Западного отделения Алашорды.

IRSTI 03.20.01

ACTIVITIES OF ALIKHAN BOKEYKHANOV IN FORMING THE WESTERN BRANCH OF ALASHORDA

D. D. Suleimenova^{1*}

¹Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Leading Researcher at the State Institute of History, Astana, e-mail: Suleymenova53@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-2080-8707>

*Corresponding author

Abstract. Alash, Alash Orda, and the leaders of Alash certainly deserve due attention. Numerous works devoted to the history of Alash have been published and are included in historical circulation. However, there are historical aspects of Alash history that require in-depth study. Many people do not know all the details about the western part of Alash, its leaders, and their activities at the time, understanding everything only through rumors, and some have developed a negative image. This article provides a wealth of useful information about the history of the western part of Alash, the political situation of the time, and the activities of Alash leaders, which were rational and appropriate to the prevailing situation.

Keywords: Alash, Alash Orda, Ufa Directory, All-Russian Provisional Authority, Uil Ualayaty, Western Department of Alash Orda, a statement published in Moscow by figures from the Western Division of Alashorda.

Тарихта Уфа мемлекеттік мәжілісі (Уфимское государственное совещание) деген атпен 1918 жылы 8 қыркүйекте Уфа қаласында үкіметтердің басқосуы өтті. Оның жұмысына 147 адам (кейбір деректер бойынша 170) адам қатынасты. Олардың ішінде Құрылтай жиналысының 81 мүшесі болды. Мұсылман фракциясынан 18 адам олар: Ә. Бөкейханов, М. Шоқаев, Х. Досмұхамедов, Ж. Досмұхамедов, С. Досжанов, Б. Жанқадамов, М. Тынышбаев, І. Тұрмұхамедов, Ғ. Әлібеков, Ә. Әлібеков, У. Танашев және т.б. Мәжіліске қатысқандардың көпшілігі «халықтық өкіметті жақтаушылар» және Кеңестік билікке қарсылар еді. Уфа мемлекеттік мәжілісінің басты мәселесі – Жалпыресейлік Уақытша өкімет құру еді. Мемлекет құрамына: Н. Авксентьев (эсерлер партиясының орталық комитетінің мүшесі, философия докторы), Н. Астров, генерал –

лейтенант, генерал - В. Болдырев, П. Вологодский (Сібір үкіметінің премьер - министрі), В. Виноградов (халық бостандығы партиясының орталық комитетінің мүшесі).

Жалпыресейлік Уақытша өкіметтің негізгі міндеттері: **біріншіден**, Ресейді большевиктік биліктен құтқару және олармен күресу. **Екіншіден**, бөлшектеліп кеткен Ресейдің облыстарын біріктіру, **үшіншіден**, Брест бітімін және басқа да халықаралық мәні бар келісімдерді мойындамау. **Төртіншіден**, Герман коалициясына қарсы соғысты жалғастыру. Жаңа өкімет *Директория* деген атқа ие болды. Директория елдің бөлшектену процесіне (децентрализацияға) қарсы батыл да шұғыл шаралар қолданылатындығын мәлімдеді. Директорияны бүкіл Ресейдің тұтастығы мазаландырса, Әлихан Бөкейхановты өз үкіметі Алаш автономиясының тағдыры, ең алдымен оның территориялық бірлігі толғандырды. Қазақстанның оңтүстік облыстарының Түркістанның құрамында болуы, қазақ мемлекеттігін (Алаш автономиясын) қалыптастыруда көптеген күрделі мәселелер тудыратынын Әлихан Бөкейханов жақсы түсінді. Сонымен қатар оны жеке облыстық ұлттық – территориялық «Ойыл уәлаяты» Уақытша үкіметін құрған, Батыс тобының іс – әрекеті де алаңдатты. Осындай күрделі мәселелер осы басқосуда шешімін табады деген мақсатпен Алашорда үкіметінің басшылары жиынға келген болатын. Уфадағы мемлекеттік Кеңесте Әлихан Бөкейханов: *«Біз өзге ұлт өкілдері, ешқандай да сепаратизмдік бағыт ұстанған жоқпыз. Біз ұлы демократиялық федеративтік Ресеймен біргеміз. Жоғарғы билік Құрылтай жиыны болу керек, әзірше оның құрамы ғана бар, біз сол топтамыз. Құрылтай жиналысы коллегиялық заңды орган болып табылады, ол жиналысқа қатысып отырған 4 мүшесінен сайланған – Сібір үкіметінен, казачестводан, автономиялық үкіметтен және директориядан тұрады»* - деген еді. Осы жиында Әлихан Бөкейханов пен Мұстафа Шоқай келісім комиссиясының құрамына кіріп, жиналыстың барлық сұрақтарымен айналысты, ал Жаһанша Досмұхамедов пен Уәлитхан Танашев – ақсақалдар Кеңесіне мүше болды [1]. Кеңес мүшелері Жалпыресейлік Уақытша өкімет – Директориялық актіге қол қойды. Директория 5 адамнан және Министрлер Кеңесінен тұрды, кеңес мүшелері 1919 жылдың 1 қаңтарына дейін сайланды. Әлихан Бөкейханов Қазақстанның территориялық тұтастығын қалпына келтіру мәселесін ойластырып жатқан кезде Сібір мен Еділ бойындағы жағдай Алашорда үкіметінің жағдайын қиындатып жіберген саяси оқиғалар орын алды. Бұл кезде **біріншіден**, Сібір армиясының қалыптасып, нығаяуы болса, **екіншіден**, Самарадағы Комуч әскерлерінің қызылдардан ойсырай жеңіліс тапқан уақытына дәл келді. Ал мұның өзі Уфадағы Директорияның ішіндегі саяси күштердің арасалмағын айтарлықтай өзгертті. Комучтың әсерлер партиясына мүше болған министрлері, енді үкімет саясатына ықпал етуден қалды, өйткені олардың нақтылы сүйенетін күші қалмады. Уфа Директориясының Сібір үкіметін таратпақ болған әрекетінен ешнәрсе шықпай қалды [2]. Сондықтан Н. Авксентьев басқарған Директорияның Алашорда үкіметіне ғана шамасы келді. Осы жиындағы ең бірінші мәселе Алашорда үкіметін тарату туралы болды. Жалпыресейлік Уақытша өкімет, немесе жаңадан

құрылған Директория Алашорда үкіметі тартылады, оның орнына «Қазақ – қырғыз халқының мәдени – тұрмыстық және экономикалық мұқтаждықтарын қанағаттандыру ісін басқаратын Алаш жөніндегі бас өкіл тағайындалады» деген шешім шығарды [3]. Әзірше, Алашорданың жергілікті органдары уақытша сақталынатын болды, бірақ олар ретіне қарай Бүкілресейлік уақытша өкіметтің мекемелеріне бағынатын болады [4]-деген тұжырым жасайды.

Директория тарапынан Алашорда үкіметін тарату жөніндегі шешім Әлихан Бөкейханмен оның серіктестері үшін күтпеген, оқыс оқиға еді. Бұл жөнінде «Рабочий день» газетінде Алашорда үкіметінің мәлімдемесі жарияланды: «Біздің Директорияға деген көзқарасымыз, өзіміздің Уфа мәжілісінің барлық жұмыстарына және ортақ өкімет құруға қатынасымызбен анықталады. Біз Директорияны мемлекеттік мәжілісте қабылданған платформаны орындауға күш жұмсағаны үшін қолдаймыз. Біз бұрынғысынан Бүкілресейлік федеративтік республиканы жақтаймыз. Өз автономиямыздың жеке біртұтас республика көлемінде болғанын қалаймыз» деп түсінік берген [5]. Бұл шешімге Алаш қайраткерлері келіспей, 11 қыркүйекте төтенше түрде Уфа қаласында Алашорда үкіметінің Кеңесін өткізеді, оның төрағасы Әлихан Бөкейханов және Алашорда үкіметінің мүшелері: Жаһанша Досмұхамедов, Халел Досмұхамедов (Орал), Бақтыгерей Құлманов, Уәлитхан Танашев (Бөкей Ордасы), Сағындық Досжанов (Орынбор), Есенғали Тұрмұхамедов, Бижан Жанқадамов (Ақтөбе), Ахмет Бірімжанов (Торғай), Әлімхан Ермеков, Мұхамеджан Тынышбаев (Жетісу) т.б. қатысуымен өткізілді. Талқыланған мәселе: Автономияның жергілікті басқару жүйесі туралы болды. Бұрынғы «Ойыл уәлаяты» Уақытша үкіметін тарату, оның орнына Алашорданың Батыс бөлімін құру туралы шешім шығарды. Мәжілісте қабылданған шешімнің негізгілері мыналар :

1. Алашорданың Батыс бөлімшесінің комиссарлары, орталық Алашорда үкіметіне бағынышты.
2. Алашорда үкіметі Алаш автономиясы аумағындағы бірден – бір басқару органы болып табылады.
3. Жергілікті басқару, жергілікті және қалалық өзін – өзі басқару жүйесі Алашорданың комиссарлары арқылы жүзеге асырылады.
4. 1917 жылғы Уақытша өкіметтің шығарған заң негіздері бойынша Земстволық және қалалық өзін – өзі басқару жүйесі жүзеге асырылады, бірақ негізгі сұрақтарды шешуде орталық өкімет пен Алашорда үкіметінің шешімдерінің қаулысымен іске асады.
5. Облыстық және уездік комиссарларды Алашорда үкіметі тағайындайды және олар 1917 жылғы Уақытша өкіметтің заңдары анықтаған құқықтарын уақытша пайдаланады.
6. Алашорданың Батыс бөлімінің құрамына : Бөкей Ордасы, Ойыл уәлаяты, Маңғыстау уезі, Закаспий облысы, Ақтөбе және Ырғыз уездері, Торғай облыстары кіретін өңірлер бұл Алаш автономиясының Батыс бөлігі деп аталды.

7. Алашорданың осы бөлімшесі автономияның көрсетілген бөлігінде, Алашорда үкіметінен түсетін маңызды және принципті нұсқауларды басшылыққа алады.

8. Алашорданың Батыс бөлімшесі жергілікті Земстволық және қалалық өзін – өзі басқару қатынастарында Алашорда үкіметі билігін пайдалана алады.

9. Төтенше жағдайлар болғанда және орталық Алашорда үкіметімен байланыс үзілгенде, Алашорданың Батыс бөлімі, барлық құқықтық негізде шешім қабылдай алады.

10. Алашорданың Батыс бөлімінің мүшелері: Жаһанша Досмұхамедов (Құрылтай жиналысының мүшесі, Орал облысы), Халел Досмұхамедов (Құрылтай жиналысының мүшесі, Орал облысы), Бақтыгерей Құлманов (Құрылтай жиналысының мүшесі, Бөкей ордасы), Идрес Тұрмұхамедов (Құрылтай жиналысының мүшесі, Түркістан облысынан) енді.

11. Алашорданың Батыс бөлімінің мүшелік құрамы қосымша тағыда екі адаммен толығады, олар қазақтар тұрмайтын жерден, өзге ұлт өкілдерінен, жергілікті халық ұсынысы негізінде енгізіледі делінген [6].

Бұл **құрылым** ресми түрде *«Алаш автономиясының Батыс бөлігін басқару жөніндегі бөлімше»* деп аталды. Оның төрағалығына – Жаһанша Досмұхамедов сайланды. Осы мәжілістің хаттамасында көрсетілген:

Алашорданың Батыс бөлімінің не себептен құрылғанына тоқталған:

1. Елдегі соғыс жағдайына байланысты, Қазақстан территориясы екі ірі бөлікке бөлініп кетуі.

2. Самара-Ташкент теміржол тармақтарын казак әскерлері басып алып, жолдарды жабу салдары.

3. Жол қатынастарының нашарлығы мен алыстығы. Бір орталықтан басқаруға мүмкіндік бермеуі, Батыс бөліміне Бөкейордасы мен Торғай жерлері енді. Алашорданың Батыс бөлімі орталық Алашорда үкіметінің негізінде заңды түрде қызмет атқара алады. Алашорданың Батыс бөлімінің құжаттарын бүкіл Алашорда үкіметінің құжаттары ретінде қаралсын делінген.

4. Батыс бөлімінің жетекшілері Халел мен Жаһанша Досмұхамедовтардың орынды ұсыныстары және ақ гвардияшылар мен казактардың, ұлтшылдардың қыспаққа алуы жағдайды қиындата түсті. Мәжілісте Алаш автономиясының жергілікті басқару жүйесі туралы мәселені талқылап, бұрынғы «Ойыл уәлаяты» Уақытша үкіметін тарату, оның орнына Алашорданың Батыс бөлімін құру туралы шешім шығарылды.

Алашорданың Батыс бөлімінің әкімшілік құзыретіне бұрынғы «Ойыл уәлаятының» жерін қоса Бөкей ордасының, Ақтөбе, Ырғыз уездерінің (Торғай обл.) және Маңғыстау уезінің (Закаспий обл.) аумағы кірді. Уфа мәжілісінің шешімінен кейін бұрынғы «Ойыл уәлаятының» территориясы 2 есе өсіп, тұрғын халқының жалпы саны 1,5 млн. адамға жетті. Алашорданың Батыс бөлімінің қызметі жөнінде *«сепаратистік пиғылды»* тұжырымдар бар, бірақ ол дұрыс емес екені анықталды. Олар: 1) Орталық Алашорда үкіметінен бөлінді. 2) Шексіз билікке ұмтылды. 3) Бүкілқазақстандық үкімет тұтқасын иеленуді көздеді деген, бірақ бұл жансақ пікір болатын. Алашорда үкіметінің Уфадағы аталмыш

мәжілісінің шешімінде өлкедегі соғыс жағдайының ушығып, жол қатынастарының нашарлап кетуіне байланысты жергілікті басқаруды оперативті түрде қамтамасыз ету үшін автономияның Батыс бөлімін құру қажеттігіне айрықша мән берілген еді. Сонымен қатар Алашорданың Батыс бөлімі Батыс Қазақстан аймағын Орталық Алашорда үкіметінен түсетін маңызды әрі принципті нұсқаулар негізінде басқаратындығы, сондай-ақ төтенше жағдайларға киліккенде, не Орталық Алашордамен арадағы байланыс үзілген жағдайда оның үкімет құқыларын иеленетіндігі де атап көрсетілген. Алашорданың Батыс бөлімінің құрылған кезі Жайық өңірінде азамат соғысының асқынып, өлке тағдыры қолдан-қолға өтіп тұрған кезең еді. Осы аласапыран кезеңінде Алашорданың Батыс бөлімі жан-жақты келіссөздер жүргізіп, әр алуан мәмілелер жасау арқылы халықты қорғап қалды. Алашорданың Батыс бөлімінің орталығы Жымпиты деп шешілді. Жымпитыда телефон, телеграфтар бар, сондықтан бүкіл байланыстар Жымпиты арқылы болу керек деген шешім шығарылды. Алашорданың Батыс бөлімінің комиссары болып Жанғожа Мергенов тағайындалды. Сондықтан Орал облысына келіп түскен бұйрықтарды Жымпитыға облыс комиссары Жанғожа Мергеновқа жіберілсін деген бұйрыққа Алашорданың Батыс бөлімінің төрағасы - Жаһанша Досмұхамедовтың қолы қойылған [7]. Алашорданың Батыс бөлімінің жетекшілері олардың соңынан ерген қалың бұқараны нақақ қантөгістен, қарулы қақтығыстардан аман алып қалу үшін жұмыстанды.

Алашорда мүшелері Халел Досмұхамедов пен Уәлиатхан Танашев Комучтың Кеңесін әзірлеуге қатысты.

1918 жылдың 25 қыркүйегінде Комуч (Комитет членов учредительного собрания) Алашорданың Батыс бөлімінің құрылуы жөніндегі Декларацияны қабылдады. Жаһанша Досмұхамедов 1918 жылы қыркүйекте Қазақ атқару комитеті атынан Комучке мүше болып кірді. Сонымен бір мезгілде ол Құрылтай жиналысы шақырылғанша, не жалпы мемлекеттік өкімет билігі құрылғанша «Алашорданың Батыс бөлімі өз егемендігін сақтайтынын, ал Комучтың билігі Самара губерниясы шегінде жүретін құрылым ретінде танитынын мәлімдеді. Жаһанша Досмұхамедов Комучпен арадағы одақты тең дәрежедегі байланыста ұстана отыра, Комучтың демократиялық - федеративтік республика идеясын ұстанды. Комуч комитеті Жаһанша Досмұхамедов сияқты өздері үлкен үміт артқандардың Құрылтай жиналысының большевиктер тарапынан күшпен таратылуына деген наразылығын ала отыра, өз қызметтеріне пайдалануға тырысты.

Азамат соғысы басталысымен үш ай бойы Алашорда өз билігін орнату мақсатымен автономияны басқару, жер пайдалану тәртібі, салық, сот, дін, әскер істері жөнінде көптеген қаулы - қарарлар қабылдады. Алайда Сібір үкіметі тарапынан да, Орынбор мен Орал қалаларындағы «әскери үкіметтер» тарапынан да оларды қолдау туралы ешбір әрекеттер жасалмады.

Осы кезеңді зерттеуші тарихшылар қазақ зиялыларының көрегендік саясатына зор ризашылықтарын білдіре отырып, мынандай тұжырым жасайды:

1. Уфа Директориясы өкіметі Қазақстанда құрылған Алашорда Уақытша үкіметін таратуға шешім шығарды.

2. Батыс өңірде құрылған «Ойыл уәлаяты» атты Уақытша үкіметті таратты,оның барлық құжаттарын жаңадан құрылған, Алашорданың Батыс бөліміне тапсырды.

3. Алашорданың Батыс бөлімін құрып заңдастырды.

4. Сонымен қатар Алашорда Уақытша үкіметін, яғни Кіндік үкіметті де сақтап қалды [8].

Алашорданың Батыс бөлімі де, Алашорда үкіметінің мүшелері де большевизмге қарсы күресуші ақтар үкіметінің, келешекте орыс емес «ұлттарға еш нәрсе бермейтіні былай тұрсын, тіпті олар езілген халықтардың әділетке сай құқыларға ие болуына қарсы шығатындықтарына» көздері жетті.

1918 жылдың қараша айының басында Алашорданың Батыс бөлімі орталық Алашорда Уақытша үкіметінің таратылғандығы және биліктің түгелдей Колчак үкіметінің қолына көшкендігін хабарлаған екі жеделхатты қатар алды [9].

Алашорданың Батыс бөлімі бұл бұйрыққа бағынбайтынын өз қарауындағы территорияда басқаруды бұрынғыша жүргізе беретінін мәлімдеді. Бұл жауап «Халық» газетінде жарияланған болатын [10].

1918 жылы қарашаның аяғы мен желтоқсанның басында майданда жеңіліске ұшыраған Орал казактары жоғарыдағы Алашорданың Батыс бөлімі үкіметінен келісім – шартқа қарамастан адам күшімен көмек берулерін талап етті, бұл талабын казактар соғыстағы казак әскерлерінің рухын көтеру үшін деп дәлелдемек болды. Алаш әскері тек өз жерін қорғауға ғана ант бергендігін, сондықтан да майданға бара алмайтындығын сылтау еткен Алашорданың Батыс бөлімінің үкіметі казактар талабын қабылдамай тастады, бірақ Орал казактарының әскери үкіметі талабын күшейте түсті. Казак әскери үкіметінің талабын естіген Жымпиты гарнизоны жігіттері, казак әскерлеріне ашық түрде қарсы шығып, көтеріліс ұйымдастырды.. Көп кешікпей жағдай қалпына келді.

Азамат соғысының аса шиеленісіп тұрған кезі 1918 жылдың күзінде Алашорданың Батыс бөлімінің орталық Алашорда үкіметімен бұған дейінгі азын – аулақ байланысының өзі де үзіліп қалды. Екі оттың ортасына түскен Алашорданың Батыс бөлімі үкіметіне бір жағынан қызыл әскерлердің қыспағы, екінші жағынан анталаған ақ гвардияшылар да қатер төндірді. Оның үстіне Бөкей Ордасындағы ұлттық автономия біржолата құлап, мұнда Кеңес өкіметі орнады.

Өзін Ресейдің Жоғарғы билеушісі деп жариялаған адмирал Колчак өкіметі басына келгеннен соң үш күн өткенде жариялаған мына құжаттан, оның Алашордаға байланысты көзқарасын анық көруге болады. «Семей облысында мемлекеттік тәртіп пен қоғамдық тыныштықты сақтау туралы Далалық екінші Сібір корпусы командирі өкілінің бұйрығы 20 қараша 1918 жыл. № 14 бұйрық жарияланды: « Семей қаласы. Семей қаласының өзенің арғы бетіндегі бөлігінде (Заречная слабодка- авт.) Алаш атаған қаланы өзін – өзі басқару әлі де қызмет етуде. Кеңес өкіметі кезінде құрылған және қазіргі өкімет мойындамаған Алаш басқармасы таратылсын, оның іс – қағаздары Семей қалалық басқармасына

берілсін. Заречная слаботка бұрынғысынша Семей қаласының құрамдас бөлігі болып саналсын. Осы бұйрықты жүзеге асыру милицияның төртінші бөлімшесінің бастығы Пионтовичке жүктелсін» [11] делінген. Осылайша, Алашорданың Батыс бөлімі мен Алашорда үкіметінің арасындағы байланыс үзілді.

1919 жылы тамыз айының соңында Омбыға Колчактың қабылдауына, атаман Толстовқа Алашорданың Батыс бөлімі үкіметінің әскеріне басшылық жасауда қосымша құқық берілуін сұраған Орал казак әскері мен Алашорданың Батыс бөлімінің делегациясы барған болатын, бірақ ол нәтижесіз аяқталды. Сол кездегі Жайық өңіріндегі ақгвардияшылар әскерінің қолбасшысы генерал – майор Толстов, Жайықтың сол жақ бетінің, яғни қазақ даласының генерал – губернаторы етіп Ерыклинцевті тағайындап, оған бүкіл әскери және азаматтық билік жүргізуді тапсырды, қарсылық көрсеткендерді атуға дейін құқық берілді. Кадеттер партиясының газеті «Сибирская речь» 1918 жылы тамыздың 5-індегі санында жарияланған *«Қырғыз (қазақ) автономиясы туралы мәселеге»* деген мақалада ешқандай бұлтарыссыз: *«Қырғыз (қазақ) өкілдері талап еткен формадағы автономия, Россиядан түгелдей босатылып жеке тәуелсіз қырғыз (қазақ) мемлекетін құрумен бірдей. Біз жатжұрттықтардың мәдени – ұлттық мұқтаждықтарын орындау жөніндегі талаптарын қолдауға дайынбыз, алайда өзін – өзі құртуға бет бұрған мемлекет қана осындай жатжұрттық сепаратизмге жол береді деп санаймыз»* -деп тұжырымдады [12].

Осылайша, қалай болғанда да Алаш автономиясын мойындату, қазақ жерін ұлттық автономияға біріктіруде алаштықтардың сан түрлі саяси қадамдар жасағаны, бірақ өзгелерден қолдау таппағаны ақиқат.

Алашорданың Батыс бөлімі үкіметі алғашқы күндерден-ақ ұлттық мүддені бірінші кезекке қойды. Ол жер мәселесінде (переселендердің жаңа толқынына шек қою, қазақтарды егіншілікке, жалпы шаруашылыққа қолайлы жермен қамтамасыз ету). Қазақ жерінің табиғи байлығын алу оны қазақ елінің игілігіне жарату, саяси билікті қолға алуды, оқу – білім ісін жолға қоюды т.с.с. мәселелерді шешуді мұрат тұтатындығын ашық – анық білдірді. Оның бұл пиғылына ескі ұлы державалық күштердің де, басқаларды орталыққа байлап беруді көздеген жаңа Кеңестік биліктің де іштарта қоймағандығы өзінен – өзі түсінікті. Мәселен, ақ гвардиялық, монархиялық, әрі шовинистік күштер үшін Алашорда большевиктерге қарсы күресте уақытша стратегиялық одақтас қана еді. Мұндай позициясын олар 1918 жылғы қарашадағы қаулысымен Алашорда үкіметін жойып жіберуге тырысты. Оған дәлел Омбы қаласында 22 қазан мен 4 қараша аралығында 1918 жылғы Жалпыресейлік Уақытша өкіметінің Алашорда үкіметіне шығарған Жарлығы дәлел бола алады [13].

Жарлық негізіне сүйенсек, бұдан шығатыны, олар Алашорданы көзге де іліп отырған жоқ. Кешікпей, бұл үкіметтің орнына келген адмирал Колчак та «дербес мемлекет құрып жатыр екенсіңдер бұларын дұрыс» дегені және белгілі. Қайта ол Алашорда үкіметін менсінбей, оған жоғарыдан маңғаздана қарады. Өкінішке орай көп кешікпей осы сұрлеуге Кеңестік билік те түсті. Әйтпесе, қазақтың мұнын жоқтайтын дайын Алашорда үкіметі тұрғанда, білімсіз жалаңаяқтардан

тағы да қосалқы кеңес үкіметін құру кімге қажет еді. Әрине, Кеңес өкіметі : «мен сенің өзінді – өзін билеу құқығыңды мойындаймын», - деп сендірді қазақты. Бірақ тура осы ойды, ол астармен басқаша айтты. Ол: «Қазақстанда ұлттық мемлекет құруға болады, бірақ ол Кеңестік негізде болсын», - деген бағытты ұстанды.

1919 жылы 27 қазанда Қазревкомның кеңейтілген мәжілісінде Ахмет Байтұрсыновтың табанды ұсынысымен «қазақ халқын біріктіру» және Кеңес өкіметі жағына шыққан жағдайда, Қызыл Армияға қарсы күресіп жатқан Алашорданың Батыс бөліміне кешірім жасау мәселесі қаралды. Осыған орай Түркістан майданының саяси бөлімі Алашорданың Батыс бөлімінің әскерлері арасында «Кеңес өкіметіне сенімсіздік жойылсын» деген үндеу парақшаларын таратып, Кеңес өкіметін толық мойындап, Қызыл Армияға көмек көрсеткендерге толық кешірім жасалатындығын хабарлайды. Азамат соғысында басымдыққа жетіп, өздерін жаңа дүниенің қожасы сезіне бастаған Кеңес өкіметінің өкілдері енді, Алашорданың Батыс бөлімінің жетекшілерін менсінгісі келмеді. Тіпті, Сейтқали Меңдешев басқарған Қазревком комиссиясы: «Алашорданың Батыс бөлімінің Кеңес өкіметі жағына шығуы, осы өкімет идеясын жақтағандықтан емес, керісінше бұрынғы одақтасы – Орал казак-орыстарының түзелмейтін жағдайға тап болғандығынан және Орал облысынан қашып кету мүмкіндігі қалмағандығынан» деген ұйғарым жасаған [14] еді.

Жымпитыда өткен Орал облысы қазақтарының 5 – інші съезінде Жаһанша Досмұхамедов ел ішіндегі саяси ахуалға талдау жасай келе, Алашорданың Батыс бөлімінің орталығын Ойылға көшіру жөнінде шешім қабылдайды. Сол кездегі саяси жағдайға байланысты Алашорданың Батыс бөлімінің жетекшілері Орал облысында орныққан Кеңес өкіметінің ықпалынан алыстап, дербес билік тұтқаларын сақтап қалуға үміттенді. Бірақ елдегі саяси жағдай күрделенген соң үкіметті Ойыл қаласынан Қызылқоғаға көшіруге шешім қабылдайды. Қызылқоғаға ту тіккеннен кейін өздерінің үзілді - кесілді берілуін талап еткен большевиктер өкіметінің талабына бірден келісе қоймай, тең құқылы қарым-қатынас орнатуға талпынды. Өздерінің халық сайлаған үкімет екенін алға тартып, Қызылқоғаға бекінген ақ гвардияшылардың бөлімшелерін бірлесе талқандау жоспарын ұсынады. 1919 жылы 27-інші желтоқсанда Алашорданың Батыс бөлімінің әскерлері Қызылқоғаның «Райгородок» ауылына орналасқан Елек корпусының штабын басып алып, генерал Акутин бастаған ақ офицерлерді 500 казак - орыс әскерлерін қоса тұтқындап, қару - жарақтарын, киім – кешектерін, азық - түліктерін олжалайды. Екі күн бойы оларды құтқармақ болған казак - орыс әскерлерімен шайқасады. Қызылқоғаға кешігіп жеткен Қызыл Армия бөлімдері ақтардан олжалаған қару - жарақтарды, мүліктерді иеленіп, Алашорданың Батыс бөлімін тартуға кіріседі.

1920 жылы 12-інші қаңтарда 1- Қызыл Армия ревкомының уәкілі Наумов, Қазэсревком уәкілі Бегимбетов, Алашорданың Батыс бөлімінің төрағасы Жаһанша Досмұхамедов дала жұртын Кеңес өкіметі тәртібіне бағынуға шақырды.

Бірақ саяси мәдениеті төмен Кеңес өкіметі өкілдерінің (мыс. Фрунзе) астамшылығының кесірінен алашордашыл қайраткерлерге кешірім беру

мәселесі бірнеше айларға созылды. Ақыры, ұзақ дау - даламайдан соң Қазревкомның 1920 жылғы 5 наурыздағы қаулысына сәйкес Алашорданың Батыс бөлімі таратылып, оның белсенді басшылары – Жаһанша Досмұхамедов, Халел Досмұхамедов, Иса Қашқынбаев, Кәрім Жаленов, Беркінғали Атшыбаевтар «халықтан оқшауландыру» мақсатымен Орынборға әкелінеді. Осылайша Алашорданың Батыс бөлімі толықтай таратылады. Қызылқоғада өткен Орал қазақтарының 6-ншы съезінде Жаһанша Досмұхамедов : «Біз алға қойған міндеттерімізді толықтай орындадық, енді Кеңес өкіметіне біздерге автономия беруден басқа жол қалған жоқ. Біздер автономияны құрып, іс жүзінде оны іске асырдық. Сондықтан қазақ мемлекеті автономияны алады» деген болатын[15].

Қорыта айтқанда, Алашорда қозғалысы тарихында Алашорданың Батыс бөлімі тарихының алатын орны ерекше. Бұған дейін орталық Алаш үкіметін құрған қазақ жерінің батыс аймағындағыдай бірлескен тұтастық болмады: Бөкейлік ұлттық автономия өз алдына, Жайықтың қазақтар мекендеген арқа беті, Ақтөбе, Маңғыстау уездерін қосып, «Ойыл уәлаяты» деп атаған автономия өз алдына, Торғай облысы өз алдына жеке дара қимыл жасаған еді. Ендігі жағдайда, ел басына қиын – қыстау күн туғанда «Бір жағадан бас, бір жеңнен қол шығарып» бірлесіп күрес жүргізу керектігі айқындалды. Ресей сияқты ұлы державаның ыдырау жағдайында қазақ халқының қамын жеген Алаш зиялылары, асқан көрегендікпен қалай да тәуелсіздікті алып қалуға тырысты және қолдарынан келгеннің бәрін жасады. Алашорданың Батыс бөлімі үкіметінің қызметі анағұрлым ұйымдасқан, қарқынды қимылымен көзге түсті. 1917 мен 1920 жылдар аралығында Орал қазақтарының алты съезі өтті, онда аса маңызды мәселелер талқыланып, қаулылар қабылданды. Алашорданың Батыс бөлімінің территориясы да ауқымды, халқының саны да жоғары болды. Алашорданың Батыс бөлімі үкіметі көршілес Комуч өкіметімен, Уақытша Сібір өкіметімен, Орал әскери–казак өкіметімен, Орынбор казачествосымен, Омбыдағы Колчак және Кеңес өкіметтерімен терезесі тең саясат ұстануға тырысты. Сонымен қатар Алашорданың Батыс бөлімінің сарбаздары Оралдан шегінген орыс – казактарды тықсырырып, қазақ жерінен қуып шықты және өз еріктерімен тікелей Түркістан майданы басшылығына бағынуға тең жағдайда келісім шарт жасасты. Мәскеу қаласында Алашорданың Батыс бөлімінің басшыларының «Баяндау хатында: *«Біз, Алашорда өкілдері, өзіміздің Қазақ өлкесіндегі саяси басшылық пен Уақытша үкімет басшылығына халықтың өз таңдауымен, халықтың қалауымен келгенімізді мәлімдеуді қажет деп есептейміз. Қиын – қыстау кезеңде басшылықта болған біз өз шама – шарқымыз бен мүмкіншілігімізге қарай өз халқымыздың еркін қалауын жүзеге асыру жолында қызмет істедік. Сеніп тапсырылған билікті өз еркімізбен Кирәскериревкомға бере отырып, біз бұл әрекет қазақ халқының принциптеріне қайшы келмеу керек деген ойға сүйендік, өйткені, Кирревком да біз қызмет еткен идеяға, Қазақ өлкесін автономиялық басқару идеясына қызмет етеді немесе қызмет етуге тиіс. Әзірге жалпы мемлекеттік билік жағдайында, өз – өзін сақтау мақсатымен қазақ халқының өз мемлекеттік аппараты болуға тиіс деген саяси ойды*

жақтай отырып, біз Қазақ өлкесін басқарушы жоғарғы органдарға міндетті түрде қатысуымыз керек деген ниеттен аулақпыз. Сонымен бірге өлкедегі автономиялық билікті жүзеге асырушылардың қандай да болсын саяси сенім, нанымдарына қарамастан, біз өзіміздің барлық күш – жігеріміз бен білімімізді, еңбегімізді қазақ өлкесінің гүлденуі үшін жұмсауға әзірміз. Біз тек тағы да «өңін айналдырған» ұлы державалық үстемдік пен құлдықтың орнауына, сондай-ақ қазақтардың тағы да ұлы державалық ұлттық саяси қызметшісі мен қолишоқпарына айналуына барлық жан – тәнімізбен қарсымыз», - деп қол қойған болатын [16].

Осы баяндау хатының мазмұнына сүйене отырып, мынандай тұжырымдар жасауға болады. **Біріншіден**, Алашорданың Батыс бөлімінің Алаш зиялылары отарлық езгі жағдайында аяқ асты болып келген ұлттық мүддені қорғай алатын ұлттық мемлекеттік құрылымның болуына ат салысты. Осы жолда істеуге тиісті қажетті шараларға большевиктердің таптық, пролетарлық, интернационализм принциптерінің негізге алынуы кедергі болатынын жақсы түсіне білді, оны қолдамады. **Екіншіден**, жергілікті жерлерде казактардың және Кеңес өкіметін орнатушы большевиктердің саясатын жан – жақты қолдамай, халықтың қан – төгісін болдырмау мақсатында екі жақпен уақыт созу әрекетін жасай отырып, ұлттық мемлекет құрылымын тездетуге тырысты. Алашорданың Батыс бөлімінің әскері 1919 жылдың аяғында ақ казактарға қарсы қарулы күреске шықты. Алайда, Орал майданындағы соғыс қимылдары аяқталғаннан кейін Кеңес өкіметі Алашорданың Батыс бөлімінің басшыларына деген көзқарасын өзгертті. Фрунзенің тікелей нұсқауымен Алашорданың Батыс бөлімінің басшылары еңбекші бұқарасынан оқшауландырылды. **Үшіншіден**, Алаш көшбасшылары ХХ ғасырдың басында дербес мемлекет құру бағдарламасын ұсынған кезде таптық жіктелуге де, ұлтшылдық томаға - тұйықтыққа да ұрынбауды басшылыққа алған болатын. Олар өзге азшылықтағы ұлттар өкілдерінің құқығын шектемейтінін қазақ ұлтының елді біріктіруші идеясын Алашорда үкіметін сайлаған съездің өзінде жария еткен болатын. Алаш зиялылары мемлекеттің бастауы - демократиялық бостандықтар мен адам құқықтарын қорғау да Алаштықтар ұлтына, дініне, тіліне, жынысына қарамай барлық азаматтардың құқығының теңдігін, сөз, баспасөз бастауындағы, саяси, қоғамдық ұйым немесе қауым құру еркіндігін ұсынған идеялары қазіргі таңда да өзекті мәселе болып табылады. Алаш зиялылары Қазақ елінің рухын тәуелсіз ұлт дәрежесіне жеткізу жолына бүкіл арман - мұратын, қайратын, талантын тағдыр талайына салған тұлғалар. Сондықтан Батыста құрылған Алашорданың Батыс бөлімі атты мемлекеттік құрылым аз уақыт өмір сүрседе, көп істерді тындырды, олар қазіргі тәуелсіз мемлекетіміздің алғашқы қарылғаштары, осы егеменді еліміздің негізін қалағандар.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. История Западного отделения Алаш-Орды. Сбор. док. и матер. Уральск, 2012.
2. // Народная Сибирь. 1918. 16 ноябрь

3. Мартыненко Н. Алаш-Орда. Сбор. Док. Алматы, 1992.
4. Сүлейменова Д. Алашорданың Батыс бөлімінің тарихы. Диссер. Алматы, 2004.
5. // Рабочий день. 1918. 6 ноябрь.
6. Нұрпейіс К. Алаш һәм Алашорда. Алматы, 1995.
7. Сүлейменова Д. Алаш қозғалысы және Жаһанша Досмұхамедов. Орал, 2010.
8. Сүлейменова Д. Батыс Алаш арыстары. Орал, 2017.
9. А.О.Р., Ф. XXIX, Ар. № С7М7 4-в/20. 22 октябрь / 4 ноябрь 1918.
10. Рысбеков Т. Өскен өлке тарихы. Орал, 1997.
11. Нұрпейіс К. Алаш һәм Алашорда. Алматы, 1995.
12. Ақбай Ж. Жаһанша. – Орал, 2008. – 79-80б.
13. Ақбай Ж. Алшын – От – Ана. Орал, 2000.
14. Қойгелдиев М. Алаш қозғалысы. Алматы, 1995.
15. Тілешев Е., Қамзабекұлы Д., Нұрахмет. Алаш қозғалысы. Алматы, 2008.
16. Сүлейменова Д. Жаһанша Досмұхамедов һәм қазақ автономиясы. 2018.

References

1. Istoriya Zapadnogo otdeleniya Alash-Ordyy. Sbornik dokumentov i materialov. Uralsk, 2012.
2. Narodnaya Sibir. 1918. 16 noyabr.
3. Martynenko N. Alash-Orda. Sbornik dokumentov. Almaty, 1992.
4. Suleimenova D. Alashordany Batys boliminin tarihy. Dissertatsiya. Almaty, 2004.
5. Rabochiy den. 1918. 6 noyabr.
6. Nurpeis K. Alash ham Alashorda. Almaty, 1995.
7. Suleimenova D. Alash qozgalysy zhane Жаһанша Досмұхамедов. Oral, 2010.
8. Suleimenova D. Batys Alash arystary. Oral, 2017.
9. A.O.R., F. XXIX, Ar. № S7M7 4-v/20. 22 oktyabr / 4 noyabr 1918.
10. Rysbekov T. Oskan olke tarihy. Oral, 1997.
11. Nurpeis K. Alash ham Alashorda. Almaty, 1995.
12. Akbay Zh. Zhakhansha. Oral, 2008. – 79–80 b.
13. Akbay Zh. Alshyn – Ot – Ana. Oral, 2000.
14. Koigeldiev M. Alash qozgalysy. Almaty, 1995.
15. Erlan Tileshev., Dikhan Kamzabekuly., Nurakhmet. Alash qozgalysy. Almaty, 2008.
16. Suleimenova D. Zhakhansha Dosmukhamedov ham qazaq avtonomiyasy. 2018.

ӘЛИХАН БӨКЕЙХАН ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ РУХ

Сәрсембина Құралай Қуандықызы¹,

¹Тарих ғылымдарының кандидаты, Астана қаласындағы Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты филиалның директоры (11/5-үй, Қабанбай батыр даңғ., 010017, Астана, Қазақстан Республикасы), <https://orcid.org/0000-0002-5571-7944>, e-mail: kuralai_sk@mail.ru

Аннотация. Мақалада Әлихан Бөкейханның ұлттық рухты көтерген тарихи бейнесі зерделенеді. Автор Отандық тарихтағы Алаш зиялыларының тұлғалық бейнесі; тұлғатану мәселесі; ұлттық рухты биіктететін зиялылар екендігі; зиялылық түсінігінің большевиктік-сталиндік билік тұсында бұрмаланғандығы; адамды тұлғалыққа тәрбиелейтін ұлттық тарихи санасы екендігі туралы ой тұжырымдарын жасайды. Рухани жетілген жан ұлтына адал қызмет етіп; нағыз зиялы деп білігі мен білімін халқының игілігіне жұмсап, ұлт мүддесі жолында өзін құрбан етуге даяр болатындығын түйіндейді.

Мақалада Алаш зиялыларының аз уақыт ішінде ұлттық рухты көтеріп, халқына уақыт сынын ұғындырып, заман тығырығынан шығудың сан-қырлы жолдарын көрсетіп кеткендігі; олардың көтерген проблемаларының бір қатары әлі күнге дейін өз шешімін таппай отырғандығы; Әлихан Бөкейхан бастаған ұлт зиялылары бастарына төнген қауіп қатерге қарамастан ұлттық идеяны халық санасына сіңіру үшін «Қазақ» газетін шығарып, «Алаш» партиясын, Алаш Орда мемлекетін құрып, ұлттық идеяны, ұлттық рухты көтергендігі; Алаш идеясының астарында қазақтың ұлттық рух түсінігі жатырғандығы зерделенеді.

Әлихан Бөкейханның сол кезеңдегі мерімдік басылымдарда жарияланған мақалалары талданып, ұлт ұстазының саяси лидер ғана емес, энциклопедист ғалым, нағыз ұлт қызметшісі екендігі тұжырымдалады.

Әлихан Бөкейхан - қоғамдық-саяси, ағартушылық қызметі, ғылыми мұралары арқылы ұлттық рухты биіктетіп кетті. Биіктете де береді. Әлихан Нұрмұхамедұлының тарихи тұлғасы өз биігінен зерттелініп, зерделенуі тиіс.

Кілт сөздер: Ұлттық рух, ұлттық идея, рух категориясы, рух философиясы, тұлға, тарих, мемлекет.

АЛИХАН БОКЕЙХАН И НАЦИОНАЛЬНЫЙ ДУХ

Куралай Куандыковна Сарсембина¹

¹кандидат исторических наук, директор филиала Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова в г. Астане (пр. Кабанбай батыра, 11/5, 010017, Астана, Республика Казахстан), <https://orcid.org/0000-0002-5571-7944>, e-mail: kuralai_sk@mail.ru

Аннотация. В статье исследуется исторический образ Алихана Бокейхана, который поднял национальный дух. Автор рассматривает образ личности алашской интеллигенции в отечественной истории; проблему индивидуализма;

возвышения интеллигенцией национального духа; об искажении понятие интеллигентности при большевистско-сталинском правлении; национальном историческом сознании, воспитывающим человека в личности. Духовно зрелая душа преданно служит нации; настоящим интеллектуалом считается готовность жертвовать собой во имя интересов нации, вкладывая свои знания и знания во благо своего народа.

В статье подчеркивается, что алашская интеллигенция за короткое время подняла национальный дух, проверила время на своем народе и показала многогранные пути выхода из тупика современности; ряд проблем, которые они поднимают, до сих пор не нашли своего решения; национальная интеллигенция во главе с Алиханом Бокейханом выпустила газету «Қазақ», чтобы впитать национальную идею в сознание народа, несмотря на угрозу Будет изучено, что он создал партию Алаш, государство Алаш Орда, поднял национальную идею, национальный дух; что за идеей Алаша стоит казахское понимание национального духа. Проанализированы статьи Алихана Бокейхана, опубликованные в юбилейных изданиях того периода, в которых утверждается, что учитель нации-не только политический лидер, но и ученый-эницлопедист, настоящий слуга нации. Алихан Бокейхан благодаря своей общественно-политической, просветительской деятельности, научному наследию, поднял национальный дух. Историческая личность Алихана Нурмухамедовича должна быть изучена.

Ключевые слова: национальный дух, национальная идея, категория духа, философия духа, личность, история, государство.

ALIKHAN BUKEIKHAN AND THE NATIONAL SPIRIT

Kuralay K. Sarsembina¹

¹Branch of the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology in Astana (11/5, Kabanbay Batyr Ave., 010017, Astana, Republic of Kazakhstan), Candidate of Historical Sciences, Leading Researcher, <https://orcid.org/0000-0002-5571-7944>. e-mail: kuralai_sk@mail.ru

Abstract. The article explores the historical image of Alikhan Bokeikhan, who raised the national spirit. The author examines the image of the personality of the Alash intelligentsia in Russian history; the problem of individualism; the rise of the national spirit by the intelligentsia; the distortion of the concept of intelligence under the Bolshevik-Stalinist rule; the national historical consciousness that educates a person in personality. A spiritually mature soul serves the nation faithfully; a true intellectual is considered to be willing to sacrifice himself in the name of the interests of the nation, investing his knowledge and knowledge for the benefit of his people.

The article emphasizes that the Alash intelligentsia has raised the national spirit in a short time, tested the time on its people and showed multifaceted ways out of the impasse of modernity; a number of problems that they raise have not yet found their solution; the national intelligentsia, led by Alikhan Bokeikhan, published the

newspaper "Kazak" to absorb the national idea. in the consciousness of the people, despite the threat, it will be studied that he created the Alash party, the Alash Horde state, raised the national idea, the national spirit; that the Kazakh understanding of the national spirit stands behind the idea of Alash. The article analyzes articles by Alikhan Bokeikhan published in the jubilee editions of that period, which state that the teacher of the nation is not only a political leader, but also an encyclopedia scholar, a true servant of the nation. Alikhan Bokeikhan, thanks to his socio-political, educational activities, scientific heritage, raised the national spirit. The historical personality of Alikhan Nurmukhamedovich should be studied.

Keywords: national spirit, national idea, category of spirit, philosophy of spirit, personality, history, state.

Кіріспе. Мемлекеттіліктің тұғырлы болуы ұлттық рухтың мәніне қатысты айқындалады. Әрбір тұлғаның өмір сүрген уақыты мен ортасы түрлі болғанмен, оның рухани дербес іс - әрекетін тарих тұрғысынан көрсететін рухының табиғаты бір. Ол: еркіндік, батырлық, даналық, тектілік. Абай даналығында айтылғандай адамның басты парызы да сол. Адам болып дүниеге келген соң, әрбір адамға өзінің рухын ұдайы жетілдіріп отыру - басты парыз. Рух философиясының мәні осында жатыр.

Рух категориясының мәні тереңде жатыр. Рух философия ғылымы шеңберінде талданғанымен, оның мазмұны тарихтың қозғаушы күші ретінде анықталады. Осыған орай тарихтағы жеке тұлғалардың тағдырын жазғанда міндетті түрде рух философиясына тоқталмай өте алмаймыз. Тарихи зерттеудің негізі адамның рухани ісі болғандықтан да, тұлғаның тарихи келбеті оның рухына қатысты анықталады. Есті, парасаты мол, білікті де білімді, бір сөзбен айтқанда тектілік (бұл жерде азаматтың жеке басының тектілігін айтып отырмыз— автор) бейнесі жоғары адамды рухы биік тұлға дейміз. Рухты тұлға уақыт қисынын ұғыну, замана деңгейін таза ақылмен пайымдау арқылы Отанына адал қызмет етеді. Бұл дегеніміз рухани жетілген жанның адамдық борышын орындауы. Адамды тұлғалыққа тәрбиелейтін ұлттың тарихи санасы.

Отандық тарихты философиялық көзқараспен зерделесек, тұлғалықтың тарихи бейнесін сомдаймыз. Әрбір ұлттың өзіндік өмір сүру ерекшелігіне сай қалыптасып, тарих өрісімен жүретін жан дүниесі болады. Бұны тарих философиясы дәлелдеген-ді. Ұлттың жанын ұғынып, рухын асқақтататын зиялылар. Осы тұста зиялылық түсінігінің мәніне кеңестік қоғамда қалыптасқан тар шеңбермен қарамау қажеттілігін де ескеру шарт. Нағыз зиялы деп білігі мен білімін халқының игілігіне жұмсап, ұлт мүддесі жолында өзін құрбан етуге даяр болатын тұлғаны айтамыз. Нағыз зиялы жеке мүддесін ұлт мүддесінен асыра қамқорлай алмайды. Бұны тарихтағы тұлғалар тағдыры дәлелдейді. Ахмет Байтұрсынұлы:

Не пайда өнерің мен біліміңнен,

Тиісті жерлеріне сарп ұрмаған? [Байтұрсынұлы, 2003: 408], - деп жазғандай, оқыған ел пайдасына жарамаса оны зиялыға жатқызуға болмас. Нағыз зиялының сөзі мен ісінің үндесуіне орай, зиялылықтың қуаттылығы да

күшті болмақ. Осы мәселені қазақ даналығы ер мен ел жарастығы деп ұғындырады. Ер мен ел бір-бірінен ажырамайтын ұғымдар. Тұлға мен мемлекет жарастығы нағыз зиялылар ісі арқылы қалыптаспақ.

Отандық тарихтан (ұлттық сананың тұтастығы уақытындағы) шынайы зиялылықтың үлгілерін жиі кездестіреміз.

Отан тарихында бірқатар тұлғалар даналығымен, өсиетімен ұлтқа адал қызмет етуді көздесе, ал Кенесары сынды көптеген қазақ батырлары рухқа толы тұлғалық іс - әрекетімен елге адал қызмет етуді көздеп ел мәдениетінде батырлық феноменін қалдырды. Оның субстанциясы Аристотель, әл - Фараби, И. Кант, Гегель, Абай, Шәкәрім, Жүсіпбек, Мағжан және басқа да ойшылдар зерттеген адам болмысының тұлғалық субстанциясы - интеллектінің шексіз мүмкіндігінде. Гегель жазғандай «Рух интеллект түрінде емес, ерік түрінде емес, интеллектіге негізделген ерік ретінде анықталады» [Гегель, 1992: 21].

Мемлекеттіліктің тұғыры халықтың мемлекетшілдік рухтағы тәрбиесіне, әсіресе зиялы қауым өкілдерінің ұлттық мүдде тұрғысындағы зиялы істеріне келіп тірелетіндігі ақиқат. Сондықтан да нағыз зиялыны қалыптастыру, тәрбиелеп шығару әр ұлттың орасан зор жетістігі болмақ. Ондай ұлттың болашағы да зор. Қазақтың даналық тарихына көз жүгіртсек тұлғаның зиялылық деңгейінің қалыптасуына, үнемі өсіп - жетілуіне терең мән берілгендігін аңғарамыз. Мәселен, Әйтеке бидің «Қасиетсізден хан қойсаң, қайыры болмайды. Батыры ессіз, биі паракор елдің маңдайының соры кереқарыс. Ел ағасы ақымақ болса, елін жау түгілі жолаушы тонар... Ездер ел басқарса, өз елін жаумен бірге тонаудан шімірікпейді. Құлдық ұрған көбейсе, жұтағанның белгісі, азамат деп жүргенің атасымен бұлданса жұтағанның белгісі» [Жұлдыз, 2003: 82] – деген даналығы ұлт мүддесін ойлай білмейтін «зиялылардың» бейнесін сомдайды. Әлихан Бөкейханов – қазақтың тұңғыш энциклопедисті. XX ғасыр басында неміс Ф.А.Брокгауз бен орыс И.А.Ефрон секілді баспагерлер көптомдық «Жаңа энциклопедиялық сөздігін» шығарып тұрғандығы белгілі. Қазақ өлкесін танушы ғалым Бөкейханов осы «сөздікті» әзірлеуге ат салысқан. «Сөздікке» енген қазақтың тарихы, қазақтың хандықтары, Бөкей ордасы жайында (8 том, 447-452 беттер), қазақтың көрнекті хан-көсемдері туралы және басқа материалдарды Ә.Бөкейханов әзірлеген. Энциклопедиялық сөздікті баспаға дайындаған қызметкерлердің тізімінде Ә.Бөкейхановтың аты-жөні 4 томнан 21 томына дейін көрсетілген.

Материалдар. Әлихан Бөкейханов туралы ғалымдар, тарихшылар мен зерттеушілер көптеген еңбектер жазған. М. Қойгелдиев, С. Аққұлыұлы, В. Козодой және т.б. ғалымдардың еңбектерінде Әлихан Бөкейхан еңбектері жан-жақты жазылған.

Кез – келген қоғамның даму өлшемі ондағы зиялылардың деңгейімен анықталады. Әсіресе, саяси элитасы ұлт мүддесін ойлай, қорғай білген қоғамның даму жолы айқын және сапалы. Себебі, саяси жүйенің шеңбері аясында мемлекеттің саясаты жүргізіліп, оның сапалылығы биліктің мазмұнымен анықталады. Егерде билік ұлт мүддесін қорғаса, онда саяси жүйенің қызметі де оң нәтижелерді көрсетеді. Бұл дегеніміз халықтың саяси мәдениет деңгейінің

өсуі. Ал, саяси мәдениеттің мәні билік мазмұнына қатысты анықталмақ. Сондықтан да саяси - әлеуметтік институттардың қызметі ондағы таза білімді әрі терең білікті мамандардың зиялы істеріне қатысты оң нәтиже береді. Алаш зиялысы Міржақып Дулатов «Қазақ зиялылары» мақаласында нағыз зиялы халықты құр тәтті сөзбен асырамай, түзу саясат, жемісті жұмыстармен соңына ертетіндігін айтып, одан әрі «...Адамның алдымен адам сипаты болуы шарт. Өзінен басқаның тілегін тілей алмаған арын, иманын қара басының пайдасы үшін қысқа күнде қырық сататын соғылғандардан қаны тамып тұрған ұлтшыл артық, бірақ біздің қазақтың ұлтшылдары өзге жуан елдердің ұлтшылдарындай емес екені бәрімізге белгілі. Бізді ұлтшыл қылған нәрсе біздің кемдікте, қорлықта жүргендігіміз еді. Егер теңгеруші табылады екен, ұлтшылдықты отаршылдыққа айырбастауымыз қиын емес» [Күзембаева, 2002: 54] - деп жазғандары қазақ зиялысының қалыптасу ерекшелігін және рухани, практикалық қызметінің мәнін ұғындырады.

Талқылау. Алаш зиялылары қазақ этносының даму тарихының өрісін бойлаған қазақ рухын этностың өзіне табыстыра білді. Аз уақыт ішінде ұлттық рухты көтеріп, ұлтына уақыт сынын мұқият ұғындырып, заман тығырығынан шығудың сан-қырлы жолдарын көрсетіп кетті. Өкінішке орай олардың көтерген проблемаларының бір қатары әлі күнге дейін өз шешімін таппай отыр. Бұның себебі, бірнеше ұрпақ санасына тигізген отаршылық жүйенің зардабында. Патшалық, одан қалды кеңестік Ресейдің империялық пиғылдағы саясатының нәтижесінде қазақ этносы әлеуметтік әділеттіліктің тетігі, қоғамды дамытудың қозғаушы күші болған саяси элитасынан игі айрылып, тұрмыстың тепкісін көрді. Осының салдарынан ұлттың рухы әлсіреді. Осы кезеңде қазақ тағдырына араша болған Алаш зиялылары тарих сахнасына шықты. Олардың ұлтшылдық қасиетін қазіргі зиялылар бойынан табу қиын. Оның тарихи себебі де бар. Бірақ, бұл өз алдына арнайы зерттелінетін тақырып.

Алаш зиялыларының ұлтшылдығы отаршылықтың сан-қилы қорлығын көргендіктен де ерекше болды. Олардың түпкі ниеті халқына пана болып, араша түсу. Қазақ зиялыларының «...Теңдік жолында адам дәрежесі кім болса ол болсын тең боларға тиіс. Түрі, діні, тілі, тегі, күші, ісі, әл-ауқаты бірдей болмағанмен адам баласының адамдығы бірдей. Дінсіз болсын, тілсіз мақау болсын, тексіз құл болсын, малсыз жарлы болсын адам емес деп ешкім айта алмайды. Адам болған соң адамдық дәрежесі бірдей болуы тиіс» [Қазақ, 1998: 252], - деп жазғандарынан олардың барлық мәселеге адамдық өлшеммен қарағандығын көреміз. Демек, олар «өзіне» де «өзгеге» де өркениетті көзқараспен қараған. Қазақ даналығымен тәрбиеленген зиялыларда «өзгелерді» менсінбейтін өркеуде ұлтшылдықтың болуы мүмкін емес те еді. Өйткені, қазақтың өмір философиясының субстанциясы «тіршіліктің қызығы адамға жақсылық қылумен көрінеді» - деген мазмұннан бастау алатыны белгілі.

Зиялылар қазақ этносының ғұмырын өміршең қылудың бірден-бір жолы білім, ғылымды өркендету деп білді. М. Дулатұлы өзінің «Қазақ жайы» мақаласында «... тіршілік – бәсеке, жарыс. Дүние – бәйге үлестіруші. Озғанға

қарай бәйге береді... Дүниенің ісі осылай болған соң адамнан адам, жұрттан жұрт, ұлттан ұлт озсам дейді.

Ғылым, өнерімен асқандар білімсіз, өнерсіздерді білімімен жығып, аяғына баспақшы... Оқымаған, өнерсіз, кәсіпке ебі жоқ адам басқаларға жалданған малайлықтан басқа неге жарайды?» [Қазақ, 1998: 31 б.],- дей келе одан әрі тайғақ кешу, тар жолда тұрған қазақты аман сақтап, жұрт қылу үшін, Алаштың азаматы көптеп, көлемдеп ақылып қосып, білімін біріктіріп, жол көрсетіп, қайрат қылатын жері екендігін ұғындырған.

Зиялылар таза білімділерді бала оқытып елге қызмет етуге және болашақ ұрпақтың қамы үшін еңбектер жазуға шақырды. Отаршылдықтың зардабынан басылып қалған ұлттың саяси санасы мен саяси мәдениетін көтеру мақсатында елдің ішкі проблемаларына ғана қатысты емес, сондай-ақ халықаралық саяси дамуды терең зерделеген мақалалар легін жариялады. Ұлт тарихының ақиқатын ұлт жадынан ұмыттырмау үшін Отандық тарих ғылымының дамуына қатты мән берді. Осы мақсатта қазақтың тарихынан құнды деректер жариялап (деректерді шынтуайттылық тұрғысынан қарап, тарихи таным шеңберінде талдаған), тарихымыздағы жеке тұлғалар тағдыры тұрғысында да бағалы тарихи зерттеулер жазды.

Қазақ мәдени кеңістігінде ұлттық идеяның түрлі күрес әдістерімен көрініс бергендігін де байқаймыз. XX ғасырдың басында Алаш зиялылары өздері тар қапаста күңіреніп жүрсе де, өктем саясаттан теперіш көріп, жасып қалған ұлттық идеяны өмірге енгізіп кетті деп те батыл айта аламыз. Ойлы көзбен қарағанда, зиялыларымыз **бастарына төнген қауіп қатерге қарамастан ұлттық идеяны халық санасына сіңіру үшін «Қазақ» газетін шығарып, партия құрып, оның атын «Алаш» деп қойды. Мемлекетінің атын Алаш Орда деп атауының өзі ұлттық идеяны өмірге енгізу мақсатын көздейді.**

Алаш - біздің ұлттық идея. Алаш пен қазақ бір түсінік. Алаш идеясының астарында қазақтың ұлттық рух түсінігі жатыр. Осы тұста Міржақып Дулатұлының: Қазақты қазақ десе мақтанамын, Алыстан алаш десе аттанамын...- деп басталатын жыр жолдары да ойымызға оралып отыр. Қазақ баласы үшін Алаш атауы өте киелі түсінік. «Қазақ» газетінің 1913 жылдың 22 наурыздағы № 7 санында Түрік баласы жазған «Қазақтың тарихы» деп аталатын мақалада «Алаш» деген сөздің алғаш мағынасы – Отан кісісі (соотечественник) деген сөз болады.... Және қазақта «Алаң келе ме, Алаш келе ме» деген бір мәтел сөз бар. Сондағы Алаң - шет елдің кісісі, Алаш – Отан кісісі мағынасында болады»-деген деректер жазылған еді.

Зиялылықтың шынайы үлгісін көрсетіп, тарих төрінен орын иеленген XX ғасырдағы ұлт көсемі Әлихан Бөкейхановтың ұлттық рухымызды асқақтатқан тарихи тұлғасын өз биігінен зерттеп, зерделеу қажет. Әлихан Бөкейханның тарихи, саяси тұлғасын қазақ мәдениетінен тыс қарастыра алмаймыз. Әлихан Нұрмұхамедұлы азаттық алу, нағыз зиялылар шоғырын қалыптастыру, мемлекетті қалыптастыру жолына өз ғұмырын арнады.

Алаш зиялылары қазақтықты сақтау мақсатында тарих қойнауындағы рухани қазынаны халыққа қайта табыстады. Олар өздеріне дейінгі зиялылықтың

заңды жалғасы болатын-ды. Тарих өрісіндегі зиялылықтың арқасында төл тарихымыздан қазақ рухының қуатты лебі еседі. Осы бір іргелі мәселені тереңнен ұғынған Алаш зиялылары қазақ қариясының көкірегінде жатталып, ауыздан ауызға беріліп, ұлтты тәрбиелеп отырған қазақ тарихын кітап бетінде қалдыруға ұмтылды. Тарихи тұлғаларды насихаттады.

Сол кезеңдегі Қазақ газетінде (1913-1918 жж.) көтерілген мәселелер мемлекеттік деңгейде қаралған мәселелер деп батыл айта аламыз. Себебі, Қазақ газеті халық пен билік арасындағы көпір еді. Газет бетінде келелі дүниелер талқыланып халыққа ашық ұсынылды, халық та зиялыларына сенім артып көкейкесті мәселелерін ашық жазды. Қазақ газеті мен халық арасындағы байланыс күшті болды. Өзара сенімнің арқасында қоғамға зиянды тұлғалар әшкереленді, ұлтқа зиянды арнайы «тапсырыспен» жазылған дүниелердің зиянды екендігі айтылды. Бір сөзбен қайырғанда, қазақ ұлтының мүддесіне қауіпті мәселелер халыққа жеткізіліп, халықты жаманшылықтан сақтандырып отырды. Қазақ газеті ұлт өмірінде дирижер іспеттес болды. Қазақ газеті дүниеге келгенде ғұлама Шәкерім Құдайбердіұлы «Қазақ құтты болсын!» деп өлең жазып; «Дүниеге келді бізден бір талапты ұл, Ержетсе бар қазақтың басшысы бұл....Тірілді өлген үміт қаным қызып...»[Қазақ, 1998: 27 б.],-деп қараңғыда жүрген халқын тура жолға бағыттайтын газетке аянбай көмектесуге елді шақырған еді. Қазіргі таңда да газет-журнал, радио, теледидардың басты мақсаты халықты жаманшылықтан қорғау, халық пен биліктің арасындағы байланысты күшейту, халықтың қажетін көріп, соның орындалуына қызмет ету.

Әлихан Нұрмұхамедұлы барлық мәселеге ғылыми тұрғыдан қарады. Алаш идеясының астарында елдік пен батырлық рухы жатыр. Сол рухпен қаруланған өткен ғасыр басындағы ұлтын сүйгендер *үш жүздің баласы бәрің де қазақсың, атақ үшін баратын жол бұл емес (билік мәселесін айтып отыр)*, - деп халықты түзу тәрбиеледі. Ақиқатына келгенде, жеке адамның атағы уақытша, ал ұлтқа қызмет еткен істің ғұмыры ұзақ, тіпті мәңгілік деп те айтуға болады. Ел мен ер бірін-бірі жетелейді. Елсіз ер шықпас, ерсіз ел алысқа шаппас.

Нәтижесінде аз уақыт ішінде ұлт мерейін өсіріп, талай ұрпаққа рухани азық болар мұралар қалдырып үлгерді. Олар өз уақытының ақиқатын көрсете біліп, нағыз ойшылдық келбетпен ұлт санасында қалды. Философия ғылымында нағыз ойшыл деп өз заманының биігінен пайым жасай білетін адамды айтады. Қазіргі зиялылар да уақыт шындығын көрсетіп, этнос өміріне қатысты өзекті проблемалардың шешілу жолдарына жөн сілтеп отыруы міндетті.

Әлихан Бөкейхан еңбектерінен сол кезеңдегі тарихтың шынайы бейнесін көреміз. Алаш зиялылары большевиктермен бітіспес жау болды. Оның себебі түсінікті. Большевиктер билікке заңсыз келген, халықтың басына қасірет әкелген топ еді. Алаш зиялыларының еңбектерінде большевиктердің шынайы бет-бейнесі ашып, көрсетілді. Мәселен, **Қазақ» газетінде (№262. Сейсенбі, 30 июль, 1918 жыл) «Алаш Орда хукіметінің іске кіріскені туралы келген телеграм» деген мақалада:** «Заречная Слободкадан. Орынборда Кәдірбаевқа. нөмір 89 алынды. VII-17.

Екінші қазақ-қырғыз сиезінің қаулысы бойынша 11-24 иун Алаш Орда да Алаш қаласында іске кірісті. Сібір һәм Башқұртстан аутономияларымен ынтымағы бір.

Алаш Орданың облосной һәм уезный советтерін құруыңыз жөн. Олардың ағзасы азында үштен кем. Көп болғанда бестен артық болмасын. Осыған ұқсас управалардың, ол жоқ жерде комитеттердің көрсеткен ағзаларын Алаш Орда бекітеді. Бір ағза милитсия (ел қорышылар) жұмысын басқарады. Екіншісі елден салық жияды.

Жергілікті Алаш Орда советтері уақытша қазақ халқының саяси һәм мәдени істерін қарай тұрады, бірақ олар земский һәм шаһар Самоуправлениелерінің ісіне қол сұқпау керек.

Кідірмей 1917 һәм 1918 жылғы салық ақшаларын жинай бастаңыз. Бірінші ретте өз еркімен шыққан милитсия құрыңыз, оның шамасы әр болысқа 30 жігіт. Әр болыс шығарған ел қорғаушыларына ат мінгізіп, ат тұрманын мықтап берер.

Ел қорғаушыларды жию ісін осы телеграмды алған күннен бастап үш жұманың ішінде үлгірту керек» екендігі жазылып, одан әрі **қазақтан шыққан большевиктерге еш рақым жасамау керектігі ерекше ескертілген. Ал, «Заречная Слабодкадан (Алаш)» - деген мақалада «Сыбайласымыз атты казак казактардың бұралқы болшебектерді жеңгенін естіп қазақтар аса қуанды.**

Жетісу облысында болшебектер атты қазақ қалаларын бірін қоймай қиратқан. Қатын, бала-шағаны қырған, сондықтан сол бейшараларды болшебек қолынан құтқару үшін біздің қазақ әскері атты қазақ әскеріне қосылып, Жетісуға қарай жолға шықты.

Алаш Орда атты казак, біздің қазақ, сарт һәм башқұрт жұрттарынан құралған Түркістан жағына әскер жіберуіңізді өтінеді.

Ташкент алынса, Сырдария, Ферғана, Самарқан, Закаспи облыстары өзінен-өзі алынғанмен бір есепте.

Алаш Орда Торғай облысын билеуге Сейітағзам Кәдірбаевты көрсетеді» дей келіп, құжаттың соңына *Алаш Орда председатели: Бөкейхан деп жазылған.*

Әлихан Бөкейханның «Айналма» (Қазақ. 1913. № 37. 8 ноябрь) мақаласында қазақ елінің жер мәселесі, қоныс аударушылар туралы, егін шаруашылығы, мал шаруашылығы туралы; «Ашық хат мақаласы (Қазақ. 1913. № 24. 31 июнь) Ж. Сейдалиннің «Азып-тозып кетпеске не амал бар?» деген мақаласына жауап ретінде жазылып, қазақ елінің шаруашылығы мен саяси жағдайы туралы айтқан; «Астрахан қазағының жері» мақалсында (Қазақ. 1916. № 180. 10 май) 1809 жылы Астрахан жерінің қазақ қарауынан Россия қол астына алынуы туралы айтқан; «Бас қосу турасында» мақаласында (Қазақ. 1913. № 21. 10 июль) қазақ елін басқару, шаруашылығы туралы жазған. Қазақ съезін шақыруды мәселесін көтерген; «Башқұрт жері» (Қазақ. 1915., № 147. 29 авг.) мақаласында қала болып, отырықшылыққа айналу туралы; «Екі жол» мақаласында (Қазақ. 1915. №№ 100, 101) 1904 жылы Қоныс аудару басқармасының құрылуы туралы мәлімет беріп, қоныс аудару ісіндегі озбырлықтар жазылған, яғни Ертіс өзенінің бойында тұратын 4000 үй қазақтың жерін патша үкіметі кесіп алғаны, оған наразылық білдіру жайында деректер бар. «Екі съез. Ішкі хабарлар» (Қазақ. 1914.

№ 52. 28 февр.) туралы мақаласында Петербургте болған мұғалімдер съезі мен Қиевте болған шаруалар съезі туралы мәліметтер берілген. «Жауап хат» (Қазақ. 1913. М 24. 31 июль) мақаласында патша үкіметінің аграрлық және қоныс аудару саясаты жайында түсінік берілген; тағы да «Жауап хат» (Қазақ. №№ 28, 29) мақаласында «Қазақ» газетінің 26 санында басылған Р. Ілиясовтың жер бөлу ісі туралы жазған мақаласына жауап берілген. Отырықшы немесе көшпелі болу мәселесі талқыланған: «Жауап хат (Зейнолла Бутабай ұғлына)» мақаласында (Қазақ. 1913. № 36. 31 окт.) патша өкіметінің аграрлық саясаты жазылған; «Жауап хат» мақаласында (Қазақ. № 55. 23 март) патша өкіметінің аграрлық саясаты туралы айтылып, жерді егін нормасымен бөлу, не мал бағу нормасымен бөлу туралы жазылған; «Қазақ» (Қазақ. 1913. № 8. 30 март.) мақаласында Семей, Ақмола, Торғай, Орал, Закаспий, Сырдария, Жетісу, Ферғана т. б. облыстардағы адам саны туралы мәліметтер берілген; «Ахмет, Міржақып. Қазаққа ашық хат (Мал есебі туралы)» (Қазақ. 1916. № 174. 23 март) мақаласында қазақ елінде мал санағын алу мәселесі айтылған; «Он төрт тоғыз бола ма?» (Қазақ. 1914. № 91. 24 дек.) Қазақстандағы «басы артық» жерді кесіп алу туралы 1909 жылы 9 шілдедегі нұсқау жайында пікір айтылған; «Төртінші дума һәм қазақ» (Қазақ. 1913. № 25. 8 авг.) мақаласында патша үкіметінің аграрлық және қоныс аудару саясаты түсіндірілген; «Төртінші дума һәм қазақ» (Қазақ. 1913. № 19. 22 июнь.) мақаласында жер мәселесі, қоныс аудару жұмысы, қазақ елінің жағдайы туралы жазылған; ««Уақытта» жазған «Қазақ жігітіне»» (Қазақ. 1913. № 7. 22 март) мақаласында «Уақыт» газетінде басылған қоныс аударушылар туралы хабарға түзету берген; «Сайлау» (Қазақ. 1913. № 12. 28 апр; № 14. 16 май; № 15. 23 май; № 17. 9июнь) мақаласында қазақ еліндегі сайлаудың шаруашылыққа тигізетін зияны, елден алынатын алым- салық түрлері туралы мәлімет беріліп, қазақтың ескі өмірі, билік, хандық дәуірі, кері кеткен әдет-ғұрып, салт-сана туралы да жазылған; «Сусағанның түсіне су кіреді» (Қазақ, 1913. № 40. 30 ноябрь) мақаласында қазақ елінің тұрмыс-халі туралы, Орал қазақтарының қоныс аудару саясатына қарсы үкімет тарапынан жазған телеграммалары, оған қайтарылған жауаптар туралы жазылған. Бұдан да басқа көптеген мақалалары жеткілікті. Сонымен қатар, қазақ мәдениеті, әсіресе этнографиясына қатысты ғылыми еңбектері де көп. Олардың бәрін талдауға мақала көлемі көтермейді.

Газетте басылған екі жүзге жуық мақала мен аудармада қазақ елінің өзекті мәселелеріне тоқталған. Қазақ елінің жер мәселесі, отырықшы болуы, патша үкіметінің қазақ жеріне жүргізіп отырған аграрлық саясаты туралы пікірлерін жазады. Том губерниясы Алтай округінде тұратын қазақтардың тарихынан деректер; Семей, Ақмола, Торғай, Закаспий, Сырдария» Жетісу, Ферғана, Самарқанд облыстарында тұратын халықтардың шаруашылығы, халқы, тарихы, сот, әкімшілік мәселелері жайынан бай мәліметтер береді.

Ә. Бөкейхановтың қазақ елінің тарихына арналған мақалаларында Шоқан Уәлиханов, П. П. Семенов – Тяньшанский, Г. Н. Потанин туралы да құнды деректер бар. Француз социалистік партиясының басшысы, «Юманите» газетін ұйымдастырушы Жан Жорес (1859—1914) туралы, Герман социал-демократиялық партиясының және II Интернационалдың көрнекті қайраткері

Август Бебель туралы мақалалары белгілі.

Әлихан Бөкейханов «Қазақ» газетінің 1915 жылғы 112 санында «Жаңа кітаптар» деген тақырыппен жазған мақаласында «Записки Семипалатинского Подотдела Западно-Сибирского отдела Императорского русского географического общества» деп аталатын кітаптың 1914 жылғы VIII басылымында Абай мен Е. П. Михаэлис туралы мәліметтер берілгенін, қазақ елінің шаруашылығы, әдет-ғұрпы туралы құнды деректер басылғанын хабарлай отырып, тарихи құнды деректер келтіреді. Әлихан Бөкейхановтың «Қазақ» газетінде басылған сын мақалаларында мол тарихи-этнографиялық мәліметтер бар екендігін айттық.

Шәкәрім Құдайбердиевтің 1912 жылы жарық көрген кітабы «Қалқаман — Мамыр» туралы сын мақаласы газеттің 1915 жылғы 121 санында жарияланған. Сондай-ақ Шәкәрім Құдайбердиевтің «Түрік, қырғыз, қазақ һәм хандар шежіресі» атты кітабы туралы мақала (газеттің 1913 жылғы 12 санында) арнайды. Бұл мақалада қазақ елінің тарихы, шыққан тегі туралы құнды деректер бар. «Қазақ» газетінің 1915 жылғы 126—129 сандарында 1914 жылы Орынборда «Үміт» баспасынан жарық көрген «Қарақыпшақ Қобыланды батыр» кітабы туралы сын мақала жариялайды. Жырды Махмұтсұлтан Тұяқбаев Қостанай уезі Қарабалық болысында тұратын жырау Біржан Толымбаевтың айтуынан жазып алып, баспаға ұсынғанеді. Осы мақалада Әлихан Бөкейханов Абай өлеңдеріне, Шәкәрім Құдайбердиевтің «Шежіресіне», Шоқан Уәлихановтың ғылыми еңбектеріне сілтеме жасай отырып, жырдың көркемдігі, тарихы туралы көптеген құнды мәліметтер келтіреді. Сын мақалалары қазіргі әдебиет зерттеушілері үшін құнды дерек. Ә. Бөкейханов газет бетінде Н. Маркестің «Қырым сөзі» аңыз әңгімелерін, Л. Толстойдың «Жұмыртқадай бидай» әңгімесін, А. Чеховтың «Хамелеон» әңгімелерін аударып жариялаған. «Роман бәйгесі» деген мақаласында Русияда, шет елдерде әдебиет, мәдениет саласында үздік шығармаларға сыйлық берілетіні айылып, қазақта роман жазушыларға сыйлық жариялағаны туралы жазылған.

Ұлт көсемі «Қазақ» газетінен бұрын шыққан «Дала уалаятының газетінде» де көптеген мақалалар жариялаған еді. Мақалаларында (1898 жылғы 7 санында) қазақ елінің шаруашылығы, патша үкіметінің алым-салық алуы, 1900 жылғы 7, 8, 9, 16 сандарында әдет-ғұрпы, салт-санасық өлімге ас беру салты, қазақ шаруашылығында артель ұйымдастыру ісі туралы деректер бар. Газеттің 1900 жылғы 10, 11 сандарында Л.Н. Толстойдың «Суратская кофейная» әңгімесін аударып жариялайды.

Сонымен, Әлихан Бөкейхан өзінің қоғамдық-саяси қызметі арқылы, ғылыми мұралары арқылы ұлттық рухымызды биіктетіп кетті, биіктетуде, биіктете де береді.

Тәуелсіздіктің арқасында ұлттық идеямыз шынайы өмірге оралып, ұлттық рухымыз жандана бастады. Өткен тарихымыз тәуелсіз сана, қазақтық көзқараспен зерделенді. Нәтижесінде, жастардың санасын оятып, көкірек көзін ашқан сүбелі еңбектер дүниеге келді. Кеңестік билік біржақты көзқараспен шегелеп, «мұздатып» тастаған тақырыптарға жан кіре бастады. Киелі Алаш

ұғымы санамызға сәуле болып құйылып, Отан үшін жан берген Алаш зиялылары, аласапыран саяси уақытта өмір сүрген Алаш партиясы, Алаш Орда үкіметі туралы тарихи құны баға жетпес еңбектер де халықпен қауышты. Бір қызығы Алаш қозғалысы, алаш партиясы, алаш зиялыларына қатысты еңбектер, мақалалар қазақ тілінде басым жарияланды. Ұлттық сананың биіктеуіне демеу болды.

Сонымен, Алаш зиялыларының ұлтшылдығынан, жан-жақтылығынан, рухани тереңдігінен, бір сөзбен айтқанда тектілік келбетінен қазіргі ұрпақ өнеге алуы тиіс. Аласапыран саяси шиеленіс уақытына қарамастан, империялық мүддемен арпалыса жүріп, ұлт мүддесін қорғай білудің өзі талай ұрпаққа жыр қылып айтуға тұрарлық үлкен ерлік. Бұл дегеніміз қазіргі зиялыларға зиялы сабақ, әрі қойылатын талап. Алаш зиялыларының айтқаны да, жазғаны да халыққа жақын. Зиялылар халықтың жанын ұғынғандықтан, оларды халық түсінді. Олар таптық күреспен қаруланған большевиктер саясатының адам баласының табиғи дамуына кереғар келетіндігін ұғынғандықтан, «қызылдар» ылаңынан елді аман сақтап қалу үшін жанталасты. 1918 жылы қаңтарда «Қазақ» газетінде жазылған «... Большевиктер дәурені көпке бармас, бірақ большевиктің ылаңының кесірі тез арыла қоймас. Большевиктер - мемлекет ісінің басынан көшер, бірақ көшкенше талайды болдырып, былғап кетер» [Қазақ, 1998: 421 б.], - деген мазмұндағы саяси сараптаудың ақиқатына кейінгі ұрпақтың көзі жетті. Шындығына келгенде большевиктер ылаңының әлі күнге дейін кесірі сезілуде (мысал ретінде бір қазақтың ұлт мүддесіне қатысты әр-түрлі ойлауының өзін айтуға болады). Тоталитарлық қоғамның адам санасына салған «жараларынан» құлан-таза айығу үшін уақыт керек. Бірақ, осы кезде ұлттық рухты көтеру ісінде белсенділік танытпай, мезгілінен кеш қалсақ, онда мемлекеттілігіміздің тұғырлы болуы екі талай. Сондықтан да Алаш зиялыларын XX ғасырдағы рухани ұстаз ретінде қадірлеп, олардың әлеуметтік қызметтерін жалғастыру қазіргі зиялылардың тарих алдындағы басты парызы.

Оқығандарымыз көп болғанымен, олардың ұлт игілігіне тигізер пайдасы аз болса, онда ондай мемлекеттің елдік қасиеті де төмен болатындығын анық.

Елдік, мемлекетшілдік рухта тәрбиеленген ұлт өркениетті даму жолы арқылы өзін өзегелерге мойындата алады. Елдік тәрбие кем болған уақыттың адамы ұлттық санадан алшақтайды. Нәтижесінде өз қоғамынан өзі өгейленіп, өз этносынан жаттанады. Ақырында адам бойында ұсақ мақсатты көздейтін, алысты (этнос болашағын – С.Қ.Қ.) болжап білмейтін тайыз пайымдаулар орын алып, рухани әлсіздіктен мың құбылуы мүмкін. Атаққұмарлық пен оңай олжаға кенелу пиғылы, парақорлық секілді жат қасиеттер рухы әлсіз жанның бойына ұялайды. Осы бір өзекті мәселені Алаш зиялылары тереңнен талдап кеткен. Олар халықты «жақсы атты болып көрінетіндердің» соңынан еріп кетуден сақтандырып, ұлт бірлігін нық ұстау мақсатында жікшілдіктен, тапшылдықтан, науқаншылдықтан, рушылдықтан аулақ болуға шақырып, бірлікке үндеді.

Қай болыстан болса да пайда - зияны, абырой - ұяты қазақ халқына бірдей келетіндігін айтып, «шешеннің тілі ортақ, шебердің қолы ортақ» деген бүкіл қазақтың іздеген жоғы, көздеген тілегі бір екі қазақ таласса көрші орысқа жем

болғалы тұрмыз» [Байтұрсынұлы А 3, 55 б.],- деп те ұғындырды. Әрине, бір мақала көлемінде Алаш зиялыларының ұлттық рухты асқақтатқан қыруар істерін зерделеу мүмкін емес.

Әлихан Бөкейханұлының «Кейінгі ұрпақ алғысын тарих бетіне алтынмен жазбай-ақ сиямен жазып қойса да арман не? Егер асығып жаза басып, шатақ жолға салсақ ... жұрт қатарлы шаруалырын арттыра алмай, азып-тозып, бізді осындай сергелдеңге салып қойған аталарымыз ғой деп, көрінгенге зарлап шағып жүрсе, онан артық ұят не? Қатеден қашып, қам қарастыру бар адамзаттың намысы еді» [Байтұрсынұлы, 1991: 57 б.], - деп жазғандары, Алаш зиялыларының бойындағы тектілік тұлғасын көрсетеді. Олар өз уақытының ауыр сынынан сүрінбей өтіп кейінгі ұрпақтың рухты болып жетілуіне қамқорлық жасап та кетті. Ал, қазіргі зиялылардың әлеуметтік қызметін кейінгі ұрпақтың қалай бағалайтындығы бүгінгі зиялылардың зиялылық ісіне қатысты өлшенбек.

Мемлекет ісін оңға бастыратын шынайы өмірді тұтас қамтитын, бір сөзбен айтқанда халық түсінігіне жақын - әділетті заңдар мен мемлекетшіл рухы биік тұлғалар. Мемлекетшіл рухты қалыптастыру оны өскелең ұрпақ бойына сіңіру қазіргі зиялы қауым өкілдеріне артылып отырған басты міндет. Нағыз тұлға ғана мемлекет ісіне шынайы жанашырлық таныта алады. Тұлғалық іс – әрекеттің негізінде мемлекет ісі алға басады. Тұлғалық істің тірегі түсінік. Түсінік адамдық өлшемнің кепілі. Салыстыру негізінде ғана кең түсінікке қол жеткізуге болады [Шпенглер, 1995: 4,].

Адам бойында мемлекетшілдік рухты қалыптастыратын, адамды Отаншыл рухта тәрбиелейтін тарих тағылымы. Тарих тағылымымен тәрбиеленген ұрпақ бойында ұлттық мінез қалыптасып, ұлттық тәлім- тәрбиенің көзіне айналады. Бұның қайнар көзі зиялылық. Нағыз зиялы тұлға жеке мүддесінен гөрі халық мүддесін басты орынға қояды. Оны тарих дәлелдеп отыр. Зиялылық деңгейін анықтайтын ұғым адалдық десек-те қателеспеген болар едік. Адалдық ар қуатының көзі. Ойшыл Шәкерім айтқандай - ұждан дәлелі [Құдайбердіұлы, 2003: 5].

Қазіргі біздің қоғамда білікті мамандар мен нағыз зиялылардың қалыптасу, өсіп - жетілу ісі қарама - қайшылығы мол мәселелердің біріне айналып отыр. Бұл мәселенің түп төркіні тәрбие мен білімнің қатар берілмеуінде жатса керек-ті (бұл жерде біз тектілікке бағытталған тәрбие мен таза білімді айтып отырмыз). Тектілікке негізделген тәрбиенің қуаты күшті болмақ. Ондай тәрбие ұрпақтан ұрпаққа жетіп ұлт мүддесін жат әдеттерден қорғайды. Осы бір іргелі мәселені жан - жақты зерттеп, ұрпақтың есті болып жетілуіне қамқорлық жасап жүрген қазақтанушы ғалым, философ Ж. Молдабеков тектілік ұғымының көбінесе үш мағынада, яғни тұқым мен қан тектілігін, азаматтың өз басының тектілігін, халықтың тектілігін тереңнен талдап, былай дейді «Тектілікті атадан балаға қалыптасқан күйінде қалатын мұра деп ұғыну әбестік. Тектілік - келбетті мен кеменгердің, есті мен еріктінің әлеуметтік жемісі мен жеңісі, ұлағаттылық пен рухани ұстаздыққа кісілік жол. Нағыз тектінің тірегі мол, жұбанышы жетерлік. Кісілікті тұтатқан, ойында арамдығы, адалдығы мол қатынаста жарастықты, істе үлгіні іздестіріп, бетке ұстайтындар - тектіліктің нағыз жеткіншегі дерлік.

Адалдық пен адамдық рәсімін жөн мен риясыз қадір-құрмен ететін, ел жұртында перзенттік ізет-құрметтің өлшемін ұмыт қалдырмайтын, жанашырлығы көп, бұра тартпасы жоқ. Өмір сүйгіш, ел сүйгіш ынтызар - тектіліктің бекем ұйытқысы» [Молдабеков, 2000: 121] Сонымен, тектілік ұлттық рухтың қуаты, мемлекеттіліктің іргетасы. Себебі, нағыз текті тұлға өзінің Отан алдындағы перзенттік борышын адал орындайды. Тектілікке жетелейтін тарих тағылымы. Бірақ, тарихты білу бір басқа, ал тарихтан ғибрат алу екі басқа екендігі де ақиқат.

Қазақ тарихындағы ұлттық рухтың тұлғалық көріністері мемлекеттілігімізді сақтай білді. Отан тарихынан ұлттық рухтың қуатты лебі еседі. Осы тұста тарихшы ғалым Х. Әбжановтың «Басқа өркениеттің қол астында қалса да Отандық тарихтың жылнамасында бүгінгі ұрпақ ұялатын, намыстанатын, жүзі қызаратын бірде бір парак, тіпті бір де бір жол жоқ. Бұл тар қапаста күңіренген әрбір этностың маңдайына жазыла бермейтін жеңіс» [Әбжанов, 2003: 11],- деп жазғандары ойға оралады.

Қазақ тарихына философиялық көзқараспен қарағанда «тіршіліктің қызығы адамға жақсылық қылумен көрінеді» деген мазмұнды пайымдаймыз. Бұны қазақтың тарихы да, қазақтың өмір философиясы да дәлелдейді. Демек, ұлттық рухты асқақтатқан ұлттық мінез бен ұлттық тәлім - тәрбие десек те қателеспеген болар едік.

Ұлты ұстазы Ахмет Байтұрсынов «...Аталық міндетті атқарып отырған жұрт жоқ, жұртқа борыштымын деп жүрген қазақ баласы жоқ. Баланы ұлша тәрбиелесең ұл болмақшы, құлша тәрбиелесең құл болмақшы» [Байтұрсынов, 1991: 200],- дегендей үлкен буын мен кіші буын арасында зиялылық байланыс болмаған қоғамның болашағы күңгірт. Халықты ұлтжандылыққа тәрбиелеу ісін басты орынға қойған Алаш зиялылары газет ісіне қатты мән берген. Мәселен, «Газет қызметі халыққа бас, көз, құлақ, тіл болып, ұлтының ар - абыройын күзетіп, жұртын жақсылыққа бастауы, жаманшылықтан сақтандыру...

Тәннің күшті болуы да, елдің күшті болуы да - екеуі де тәрбиеден» [Қазақ, 1998: 273],- деп жазғандары қазіргі күні де өзекті. Әрине, өткен ғасыр басындағы Алаш зиялылары мен қазіргі зиялылық деңгейін салыстыруға келмейді. Бұл өз алдына арнайы зерттелетін бөлек тақырып. Зиялылықтың шынайы үлгісі, өзіндік, мәні, талабы, бір сөзбен айтқанда теориясы болады. Бұл дегеніміз ұлт өмірінен шығатын феномен. Әлемдік тарихқа көз жүгіртсек әр ұлттың зиялылары өзіндік дербес сипатымен ерекшеленеді. Бірақ олардың мақсаты бір. Ол - ұлт мүддесі. Адамды зиялылық деңгейіне жеткізу, ұдайы жетілдіру және зиялылықты практикалық өмірде оңды қолдану ісі бүгінгі таңда өзекті болып отыр.

Қазақ ұлтының өткені мен тарихи тәжірибесін ой елегінен өткізгенде онда мол ғибрат жатырғандығын көреміз. Күн өткен сайын тәуелсіз ұлтпыз деген сана - сезімнің тамыры тереңге жайылып алатынымыз көп болғандықтан болар, өткен тарихымыздың қойнауына зор құрметпен зер салудамыз. Өзге ұлттар секілді қазақ ұлтының өзіне тән ерекше бір табиғи қалпы, даму жолы бар. Ұлтты - рух тарихтың өне бойында жатыр. Тарих тағылымын ақиқатпен, терең таныммен

зерттеп, зерделей білген ұрпақ бойында ұлттың рухтың берік орнығатындығы даусыз. Бірақ, тарих тағылымы ұлт мүддесімен үндессе.

Кеңестік үлгідегі тоталитарлық қоғам тұсында жұртшылыққа мәлім себептермен ұлт тарихының теориялық-методологиялық негіздері саясаттандырылып, соның салдарынан рухсыздыққа жол ашылды. Тарих ғылымының теориясы мен методологиялық деңгейін айқындайтын Отан тарихының дәуірлеу мәселесі де таптық тұрғының шырмауында қалды. Оның зардабы әлі күнге дейін сезілуде. Ахмет Байтұрсынов «Сөздің ең ұлысы, ең сипаттысы – тарих. Тарихтың мақсаты бүтін адам баласының өмірі нендей табиғат заңымен өзгертетінін білу, тарихшылар халық басынан кешкен түрлі уақиғалардың мағлұматын, сымға тартқандай, сынға салып, мінсіз етіп - дұрыстап өткізеді» [Байтұрсынов, 1991: 25]- дегендей тарихпен ұлт тәрбиеленеді. Шпенглер жазғанды «Халық – объект, ұлт - субъект» [Шпенглер, 1995: 25].- деп, ал ұлтты субъект дәрежесіне жеткізетін тәуелсіз, бірақ ақиқаттан қия баспайтын тарих. Халықты дамыту үшін ұлт белсенділігін өркениетті тұрғыда арттыру қажет. Қазіргі кезеңде ұлтты өзіне таныстыру, табыстыру ісі қарқынды қолға алынуда.

Қорытынды. Сонымен, қазақ рухын өміршең еткен Әлихан Бөкейхан сынды тарихымыздағы дара тұлғалар. Рубинштейннің айтуынша «Дара тұлға қиын – қыстау кезеңдерде екі жүзділікке салынбайды, қандай заман болса да өзінің адамдық бет бейнесін ешқашан жоғалтпайды» [Рубинштейн, 1999: 21]. Отан тарихында дара тұлғалар жетерлік. Олардың тарихи тұлғасы арқылы ұлттың рухы биіктей түседі. Әрине, бұл мәселе өз деңгейінде әрі мемлекеттік дәрежеде кейінгі ұрпаққа кеңінен насихатталса. Алаш зиялылары айтып кеткендей «Ұлт жұмысына жұрт болып жұмылуымыз керек». Сонда ғана мемлекет ісі алға басып, мемлекеттілігіміз де қуатты болмақ.

Патшалық Ресейдің сан қырлы отарлау саясаты қазақ даласына тереңдеп енгенге дейін қазақ рухының іргесі сәгілмеді. Отаршылықтың салдарынан қазақтар билік пен байлықтан шеттетілді

Ұлттық буржуазия толыққанды қалыптаспағаннан кейін ұлт мүддесін қорғау ісі де дәрменсіз халде болады. Себебі, зиялыларды демейтін ұлттық буржуазия. Бұл да тәуелсіз Қазақстанның өзекті мәселесі болып отыр. Тарихымыздағы есті хандар, кемеңгер билер, азулы ақын-жыраулар, ақылды аналар, көнекөз қариялар әрқайсысы өз әлеуметтік мәртебесіне сай даналықпен Отанға қызмет еткен. Бұл мәселені ойшыл Шәкәрім Құдайбердіұлы айтқандай тарихты «ақыл көзімен» зерделей білген адам ғана терең түсінеді.

Қазақ ханының тарихи келбетін Сұлтанмахмұт Торайғыров

Даламның мен сағынам бек пен ханын,

Ел үшін аямайтын шыбын жанын [Торайғыров, 1993: 28],- деп сомдаған-ды.

Қазақ ханының тарихи келбеті сан-қырлы. Хан әрі басқарушы, әрі батыр, әрі текті және өзге де ізгі сапалармен дараланды. Ал, хан мен халық арасын жалғастырып, елдіктің ұйытқысы болған кемеңгер билер әділ заңның орындалуын бақылаушы әлеуметтік арбитр және патрон қызметін атқарды.

Билер даналығы әлеумет пен тұлға болмысының жарастығына негізделеді. Билер қазақ өмір мен мінезін жетік білгендіктен қазақ ісін әділетті тұрғыда шешкен.

Отан тарихында батырлар институтының алар орны ерекше. Батырлық феномені арқылы ұлттың рухы көтеріліп, батырлар жыры халық арасында кең таралып, ұрпақтан ұрпаққа жетіп, батырлық мектебін қалыптастыруға негіз болған. Қазақ батырлары туралы Ю. Скайлер «Ерен елдікті, елдік пен тәуеліздікті жоғары ұстаған қазақтар қай кезеңде де Сырым, Арынғазы немесе Кенесары секілді дала төсінде атқа қонған батырлар туы астында жиналуға дайын тұрды» [Есмағамбетов, 1994: 45],- десе ал, тарихшы ғалым К. Есмағамбетов «Батырлар институты қазақ мемлекеттілігімен бірге жасасып, қалыптасқан күрделі эволюциялық даму жолын бастан кешірген ерекше құбылыс. Ол - халықтың қорғаны, айбары мен ар - ұяты», - дей келе тәуелсіздік үшін күрестің жалаугерлері ретінде қазақ батырларын насихаттау көлеңкеде қалып келетіндігін іргелі мәселе ретінде көтереді [Есмағамбетов, 2007: 65-66].

Ақиқатында Кенесары сынды елдікті сақтап қала білген дара тұлғаларымызды ұрпақ жадына нық сіңірсек мемлекеттілігіміздің іргетасы берік қаланбақ. Ал, өткен ғасыр басында ұлт рухының әлсіреген уақытында біртұтас қазақ идеясын ту етіп, соның астында біріккен Әлихан Нұрмұхамедұлы бастаған Алаш зиялыларының мемлекетшілдік сан-қырлы қызметтерінің тарихта алатын орны ерекше. Ұлттың нағыз жанашырлары кейінгі ұрпаққа нағыз зиялылық үлгісін, тәуелсіз мемлекет дамуының өзіндік жолын көрсетіп те кетті. Себебі, олар аласапыран уақыт ағымына қарамастан дәрменсіз қалған елінің көңілін оятып, ұлттың санасын көтерді. Алаш зиялыларының мемлекетшілдік қызметі әлі күнге дейін толық зерттеліп, ұрпақ зердесіне терең сіңірілген жоқ. Алаш зиялылары өздерінің тұлғалық істерімен ұлтты тәрбиеледі, тіпті әлі күнге дейін рухани жол сілтеп отыр.

Ұлттық рух ұлттық мүддеге қызмет етеді. Қазақ тарихына үңілген сайын елдік пен ерліктің, даналық пен ізгіліктің, рухшылдықтың үлгілерін жиі кездестіреміз. Қазіргі күні жаһандану процессі қарқындаған заманда өткен рухани құндылықтарымызға, уақыт тәжірибесіне қарап, даналық алып қалу үшін де жанталасамыз. Ұлт рухын көтеру белгілі бір уақыт ағымына ғана тиесілі емес, ол шексіз де шетсіз орындала беретін, орындалуы тиіс дүние. Себебі, ұлттық рухы биік мемлекет, ұлттық мүддесін сауатты қорғай білген ел өзгелерге өзін мойындатып, әлемдік өркениеттен өзіне тиесілі орнын иеленеді. Әрбір ұлттың өзін-өзі дамыта білуі бүкіл адамзаттың көкейтесті мәселесі де.

Ғылым ұлтқа бөлінбейді. Себебі, ғылымның мақсаты ақиқат. Ақиқаттың мәні - адамға адамдық өлшеммен қызмет ету. Қазақ тарихы осындай даналыққа толы. Демек, әлемдік өркениеттің құрамдас бір бөлігі ғана емес, әлемдік өркениетке сүбелі үлес қосып, өзіне тиесілі орнын иеленетін тарих.

Ұлт ісін жөндеу ісін Алаш зиялылары айтқандай «Жұрт ісіне кімге де болса жұмыс табылады. Жұрт жұмысының жөні, мақсаты бір, істеу жолы түрліше. Соның әр түрін әркім қолға алып жұртқа керек жөнімен мақсатқа қарай жүргізу керек» [Қазақ, 1998: 225].

Ұлттық рухтың бір ерекшелігі - әр уақыттағы ұлт тұлғаларының бірінің ісін бірі жалғастырып, бір-бірімен сұхбаттасып, тұлғалар тәжірибесін келер ұрпаққа жеткізіп отыру. Ұрпақ міндеті соны ескеріп, зерделеу, ұлттық тәрбиені өмірлік ұстанымға айналдыру. Әлихан Бөкейхан тұлғасы бізді осы мақсатқа жетелейді.

Пайдаланылған әдебиет тізімі:

- Әбжанов Х., Назарбаева Г. Қазақстан: тарих пен тағдыр. – А., 2003.-11
Байтұрсынұлы А. Өлеңдер, әдеби-ғылыми зерттеулер. Алматы: Алаш, 2003. -408 б.
Байтұрсынов А. Ақ жол: өлеңдер мен тәржімелер /Құраст. Нұрғалиев Р. А., 1991.- 399 б. 399 б.
Гегель И. Феноменология духа, СПб. 1992. – С. 21
Елім деп соққан жүрек /Құраст. Күзембаева В.Қ. А., 2002.- 54 б.
Есмағамбетов К. Қазақтар шетел әдебиетінде.- А., 1994.- 45 б.
К. Есмағамбетов Батырлар тарихи – рухани байлығымыз //Қазақ тарихы.- 2007.-№4.-65-66 бб.
Қазақ /Құраст. Субханбердина Ү. А., 1998.-252 б.
Есламғалиұлы М. Әйтеке би //Жұлдыз.- 5 мамыр.- 2003.- 82 б.
Құдайбердіұлы Ш. Қазақ айнасы. – Алматы, 2003. – 121 б.
Молдабеков Ж. Тектілік-өнеге ажары //Ұлт тағылымы.- № 3.- 2000.-108 б.
Торайғыров С. Екі томдық шығармалар жинағы А., 1993.-213 б.
Рубинштейн Законы психологии //Социсс.-№3.- 1999.- С.21
Шпенглер Закат Европы.- М., 1995. 274 с.

References:

- Әbzhanov H., Nazarbaeva G. Қазақстан: tarih pen taғdyr. – A., 2003.-11
Bajtyrsynұly A. Өleңder, әdebi-ғylymi zertteuler. Almaty: Alash, 2003. -408 b.
Bajtyrsynov A. Aқ zhol: өleңder men tärzhimeler /Құrast. Nurғaliev R. A., 1991.- 399 b. 399 b.
Gegel' I. Fenomenologiya duha, SPb. 1992. – S. 21
Elim dep soққан zhүrek /Құrast. Kүzembraeva V.Қ. A., 2002.- 54 b.
Esmagambetov K. Қазақтар shetel әdebietinde.- A., 1994.- 45 b.
K. Esmagambetov Batyrlar tarihi – ruhani bajlyғymyz //Қазақ tarihy.- 2007.-№4.- 65-66 bb.
Қазақ /Құrast. Subhanberdina Y. A., 1998.-252 b.
Eslamғaliұly M. Әjteke bi //ZHұldyz.- 5 мамыр.- 2003.- 82 b.
Құdajberdiұly SH. Қазақ ajnasy. – Almaty, 2003. – 121 b.
Moldabekov ZH. Tektilik-өnege azhary //Ұlt taғylymy.- № 3.- 2000.-108 b.
Torajғыrov S. Eki tomдық shyғarmalar zhinaғы A., 1993.-213 b.
Rubinshtejn Zakony psihologii //Sociss.-№3.- 1999.- S.21
SHpengler Zakat Evropy.- M., 1995. 274 s.